

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΥΣΤΕΡΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (133-31 π.Χ.): ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ RESPUBLICA ROMANA

Το πρώτο αυτό κεφάλαιο έχει ενημερωτικό χαρακτήρα και επιχειρεί να καλύψει, έστω και αδρά, το κενό που εμφανίζει η προπαιδεία των φοιτητριών και φοιτητών γύρω από τη γνώση της ιστορίας και ευρύτερα του πολιτισμού της Ρώμης. Αυτή η έλλειψη δυσχεραίνει την κειμενική προσέγγιση, καθώς ο αναγνώστης διαρκώς προσκόπτει σε στοιχεία που απαιτούν επεξηγήσεις. Η συνοπτική παρουσίαση κρίσιμων όψεων του ρωμαϊκού κόσμου, κυρίως στο πεδίο της πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας, με ιδιαίτερη έμφαση στους δύο τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες, που συνιστούν την ύστερη φάση της respublica Romana, αποσκοπεί να βοηθήσει τις φοιτήτριες και τους φοιτητές να αποκτήσουν ένα ελάχιστο υπόβαθρο για την περίοδο στην οποία εστιάζουν τα κείμενα του εγχειριδίου και να συμβάλει στην ευχερέστερη παρακολούθησή τους.

Η σκιαγράφηση των εξελίξεων που προκάλεσαν την κρίση και επέφεραν την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας στηρίζεται σε μία επιλογή μελετών από την εκτενέστατη σχετική βιβλιογραφία: Alföldy, Bellen, *CAH* 9, Canfora, Eck, Jehne, Krefeld, Mackay, Rostovtzeff, Swain / Davies. Προτιμήσαμε τη συνεχόμενη αφήγηση θεωρώντας ότι δεν είναι απαραίτητες οι ενδιάμεσες παραπομπές. Κάθε ενδιαφερόμενος για περαιτέρω πληροφορίες μπορεί να συμβουλευθεί, μεταξύ άλλων, τις προαναφερθείσες μελέτες. Τέλος, ο [Χρονολογικός Πίνακας](#) περιέχει μια αδρή σκιαγράφηση με χρονολογική σειρά των σημαντικότερων γεγονότων από την ίδρυση της Ρώμης έως το τέλος της respublica Romana.

Εισαγωγικά

Μεγάλο μέρος του προτελευταίου κι ένα ακόμη μεγαλύτερο του τελευταίου προχριστιανικού αιώνα είναι περίοδοι βαθιάς κρίσης για τη λεγόμενη *Ρωμαϊκή Δημοκρατία*, την ιστορική Respublica Romana / Respublica populi Romani. Από τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. οι άγριες και πολύνεκρες εμφύλιες συγκρούσεις, που είχαν “προαναγγελλθεί” με πολιτικές δολοφονίες δημάρχων (tribuni plebis, βλ. Τα ρωμαϊκά δημόσια αξιώματα*) στο δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα, κυριαρχούν στην πολιτική ζωή της Ρώμης στιγματίζοντας ανεξίτηλα την ιστορία της. Αυτές οι πολιτικές περιπέτειες, αιματηρές και οδυνηρές για τους Ρωμαίους, οδηγούν τελικά στην ανατροπή του παλαιού ρωμαϊκού πολιτεύματος και στην αντικατάσταση της αριστοκρατικής Συγκλήτου (senatus*) από τον εκάστοτε ‘Καίσαρα’ αυτοκράτορα στη θέση του ρυθμιστή των πολιτικών πραγμάτων urbi et orbi (‘για την πόλη και την οικουμένη’).

1. Οι συνθήκες που οδήγησαν στην κρίση

1.1. Οι απαρχές

Οι καταβολές αυτής της αναπότρεπτης ιστορικής εξέλιξης ανάγονται όχι μόνο στον 2^ο αι. π.Χ. αλλά κιόλας στις απαρχές της ιστορίας της Ρώμης ως οργανωμένης πολιτικής κοινότητας. Το αρχαίο πολίτευμα της κατοπινής κοσμοκράτειρας πόλης, που η ίδρυσή της τοποθετείται, κατά την επικρατέστερη άποψη, γύρω στα 753 π.Χ., ήταν η βασιλεία. Η ρωμαϊκή *respublica* γεννήθηκε μετά την εκδίωξη από τον θρόνο του τελευταίου βασιλιά της Ρώμης, Ετρούσκου στην καταγωγή, του Ταρκύνιου του Υπερήφανου (*Tarquinius Superbus*), σε χρόνο κατά την παράδοση αντίστοιχο προς τον χρόνο γέννησης της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. (509 π.Χ.). Ωστόσο η δομή και το πνεύμα του νεοσύστατου ρωμαϊκού πολιτεύματος απείχε πολύ από την πρότυπη δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας. Κι αυτό γιατί η διοίκηση της Ρώμης όπως και τα στρατιωτικά, νομοθετικά και θρησκευτικά καθήκοντα πέρασαν εξαρχής αποκλειστικά στα χέρια της αριστοκρατίας, των πατρικίων (*patricii*), ενώ το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού, το κατώτερο κοινωνικό στρώμα των πληβείων (*plebs, plebeii*), αποκλείστηκε από την ενεργό πολιτική ζωή. Η αρχαία ρωμαϊκή *respublica* ήταν λοιπόν επί της ουσίας μία αριστοκρατική ολιγαρχία, που στηριζόταν στη βαθιά κοινωνική ανισότητα.

1.2. Πληβείοι εναντίον Πατρικίων

Από νωρίς η Ρώμη έπρεπε να πολεμήσει με εχθρικούς για τα συμφέροντα και την ακεραιότητά της λαούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πληβείοι διεκδίκησαν δικαίωμα λόγου για τα πολιτικά θέματα και συμμετοχή στα δημόσια αξιώματα, όταν συνειδητοποίησαν ότι μπορούσαν να καθορίσουν την έκβαση του πολέμου: την τύχη των ένοπλων συρράξεων δεν έκρινε πια η μονομαχία μεταξύ έφιππων ευγενών αλλά η σύγκρουση των παρατάξεων των στρατιωτών. Άλλωστε το στράτευμα συγκροτούνταν σε μεγάλο βαθμό από πληβείους. Ο καθένας τους συμμετείχε έχοντας εξασφαλίσει με ιδιωτικά έξοδα τον οπλισμό του. Κατεξοχήν λοιπόν οι πλούσιοι πληβείοι είχαν τώρα την ευκαιρία να διακριθούν για τη συμβολή τους στη μάχη και αναλόγως να διεκδικήσουν καλύτερη αντιμετώπιση ως ρωμαίοι πολίτες. Άλλωστε είχαν στα χέρια τους έναν αποτελεσματικό μοχλό πίεσης: μπορούσαν να απειλήσουν με αποχώρηση από τη στρατιωτική παράταξη (*secessio plebis*), πράγμα που θα την αποδυνάμωνε δραματικά — αυτό βεβαίως δεν είναι το μόνο παράδειγμα που επιφυλάσσει η ρωμαϊκή ιστορία για το πώς η οργάνωση του στρατού συναρτάται με τη δομή του πολιτεύματος.

Η σύγκρουση πατρικίων και πληβείων, εξέλιξη αναπότρεπτη, θα είναι εξαρχής σφοδρή και βίαιη. Θα χρειαστούν δύο περίπου αιώνες σκληρών αγώνων, για να κατακτήσει τελικά η *plebs* σημαντικά δικαιώματα: να θεσπιστούν αξιώματα στα οποία εκλέγονταν αποκλειστικά πληβείοι — δήμαρχος (*tribunus plebis*), πληβείος αγορανόμος (*plebeius aedilis*) (βλ. Τα ρωμαϊκά δημόσια αξιώματα*) —, να συμμετέχουν οι πληβείοι στην εκλογή των ανώτερων αρχόντων, να έχουν οι ίδιοι δικαίωμα να εκλέγονται σε αξιώματα που μέχρι τότε διαχειριζόταν αποκλειστικά η αριστοκρατία, να παντρεύονται με μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης (ο σχετικός νόμος, η *lex Canuleia*, ψηφίστηκε κιόλας το 445 π.Χ.). Το 326 π.Χ. επιτυγχάνεται η ρωμαϊκή “σεισάχθεια”: απαγορεύεται η απώλεια της ελευθερίας ρωμαίου πολίτη και η μετάπτωσή του σε καθεστώς δούλου λόγω χρεών. Εξάλλου από το 287 π.Χ., τη χρονιά που σηματοδοτεί το τέλος της πρώτης μεγάλης φάσης των ταξικών αγώνων στη Ρώμη, βάσει της *lex Hortensia*, οι αποφάσεις (*plebiscita*) της συνέλευσης των πληβείων (*concilium plebis*) (βλ. Ρωμαϊκές λαϊκές συνελεύσεις*), αποκτούν δεσμευτικό χαρακτήρα για το σύνολο της ρωμαϊκής κοινότητας. Καρπός των σκληρών αντιπαραθέσεων των κοινωνικών τάξεων ήταν και η σύνταξη της Δωδεκαδέλτου (*leges duodecim tabularum*), ενός από τους αρχαιότερους ρωμαϊκούς νόμους, που συντάχθηκε μέσα σε μία τριετία κατά τα ελληνικά πρότυπα από επιτροπή που τελικά αποτελούνταν τόσο από πατρικίους όσο και από πληβείους (449/8 π.Χ.).

Ωστόσο, τα σοβαρά προβλήματα που γεννούσαν ανταγωνισμό και σύγκρουση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις δεν έλειψαν ούτε έπειτα από αυτές τις κατακτήσεις των λαϊκών στρωμάτων, αφού δεν έλειψαν ούτε οι συνθήκες που γεννούσαν ή ευνοούσαν την ανισότητα. Άλλωστε ευκαιρία για ανάδειξη στην πολιτική σκηνή της πόλης είχαν από την τάξη των πληβείων κατεξοχήν οι εύποροι και με την πάροδο του χρόνου εκείνοι που χάρη στην οικογενειακή τους παράδοση (την παλαιότερη εκλογή προγόνων τους σε υψηλά δημόσια αξιώματα) είχαν ισχυρούς δεσμούς με τη συγκλητική αριστοκρατία. Μάλιστα από το τέλος του 3^{ου} και μέχρι τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. η ψαλίδα μεταξύ των ισχυρών πλουσίων και των πολυάριθμων ανίσχυρων φτωχών άνοιξε ακόμη περισσότερο. Δεν έλειψαν εξάλλου οι συγκρούσεις — ούτε καν στο εσωτερικό των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, δηλαδή της παλιάς αριστοκρατίας και των ισχυρών οικονομικά ιππέων.

1.3. Η ρωμαϊκή επέκταση (3ος και 2ος αι. π.Χ.)

Στη διαμόρφωση των συνθηκών που θα οδηγήσουν κατά τον 2^ο αι. και αργότερα σε νέες κοινωνικές συγκρούσεις και επακόλουθες πολιτικές ανακατατάξεις θα συμβάλει καθοριστικά η εδαφική επέκταση της ρωμαϊκής κυριαρχίας χάρη σε μεγάλες πολεμικές επιχειρήσεις. Κάποιες από αυτές θα ολοκληρωθούν κιόλας μέσα στον 3^ο αι.

Σε κάθε περίπτωση ο αιώνας αυτός θα χαρακτηριστεί κυρίως από τη σύγκρουση με την Καρχηδόνα. Οι πόλεμος θα ξεκινήσει το 264 π.Χ. και θα ολοκληρωθεί σε τρεις φάσεις περίπου έναν αιώνα μετά την έναρξή του, το 146 π.Χ., με την ολοκληρωτική καταστροφή της Καρχηδόνας. Αυτό ήταν το τέλος που ονειρεύονταν για την αντίπαλο πόλη οι ρωμαίοι μεγαλογαιοκτήμονες, οι κύριοι ρυθμιστές των πολιτικών πραγμάτων στη Ρώμη, αφού το θαλερό εξαγωγικό εμπόριο των Καρχηδονίων απειλούσε μόνιμα τα δικά τους συμφέροντα. Ο πόλεμος όμως κερδήθηκε χάρη όχι μόνο στο φρόνημα των Ρωμαίων και την ηγεσία λαμπρών στρατηγών, αλλά και στη συμβολή των ιταλών συμμάχων, κυρίως των Λατίνων. Οι νικηφόροι καρχηδονιακοί πόλεμοι άφησαν εξάλλου στη Ρώμη τις παλιές καρχηδονιακές κτήσεις: η Σικελία, η Σαρδηνία, η Κορσική, η Ισπανία και ένα τμήμα της Αφρικής πέρασαν σε καθεστώς ρωμαϊκής διοίκησης.

Είχαν εξάλλου μεσολαβήσει οι μεγάλες και νικηφόρες ρωμαϊκές πολεμικές επιχειρήσεις στην Ανατολή, στο πλαίσιο του Συριακού πολέμου εναντίον του Αντίοχου Γ' (190 π.Χ.) και της σύγκρουσης με τον βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα και τους συμμάχους του (168 π.Χ.). Μάλιστα το 146 π.Χ. σημειώθηκε και η τελευταία αποτυχημένη προσπάθεια των Μακεδόνων και των Αχαιών να ανακτήσουν την ελευθερία τους. Η Μακεδονία έγινε φόρου υποτελής ρωμαϊκή επαρχία. Από το 133 π.Χ. στις ρωμαϊκές επαρχίες προστέθηκε η Ασία μέσω της διαθήκης του βασιλιά της Περγάμου Αττάλου Γ'.

Για τη χαρτογραφική αποτύπωση της επέκτασης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ανά τους αιώνες βλ. π.χ. στο [Roman Empire Net](#). Επίσης μια κατατοπιστική αφήγηση (στα αγγλικά) στο βίντεο που φιλοξενείται στον ιστότοπο [The Map as History](#). Στην [Εικόνα 1](#) παρουσιάζεται αυτή η επέκταση από το 300 π.Χ. έως το 70 μ.Χ. από τους χάρτες που διατίθενται στην ιστοσελίδα [explorethemed.com](#).

1.4. Ρώμη και Ιταλία (2ος αι. π.Χ.)

Αυτές οι μεγάλες στρατιωτικές επιχειρήσεις και η επακόλουθη ιλιγγιώδης ρωμαϊκή επέκταση επηρεάζουν άμεσα τον κοινωνικό και πολιτικό βίο των Ρωμαίων, όπως και τις σχέσεις με τους συμμάχους τους. Μπορεί μέσα στον 4^ο και τον 3^ο αι. η κατάσταση των φτωχότερων πληβείων να παρουσίασε κάποια σημάδια βελτίωσης — ιδρύθηκαν αποικίες και μοιράστηκαν εδάφη σε κατακτημένες περιοχές, δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας στα εργοτάξια για την κατασκευή δρόμων, γεφυρών, υδραγωγείων —, από τις μεγάλες όμως στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ισπανία, την Αφρική, την Ανατολή κερδισμένοι βγήκαν κυρίως οι εύποροι Ρωμαίοι, αφού αυτών η ιδιοκτησία έγινε χάρη στην προσάρτηση των κατακτημένων εδαφών ακόμη μεγαλύτερη. Έτσι το χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους

γαιοκτήμονες και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα μεγάλωνε ολοένα και περισσότερο. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι, μάλιστα, από τη μια αποδεκάτισαν τον πληθυσμό κι από την άλλη οδήγησαν σε μαρασμό μεγάλες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης και σε υπερχρέωση και εξαθλίωση τους μικρούς ρωμαίους αγρότες, που, όταν δεν στρατεύονταν, ήταν υποχρεωμένοι κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών να καταβάλλουν τον λεγόμενο 'πολεμικό φόρο' (tributum). Πολλοί από αυτούς πουλούσαν ό,τι τους είχε απομείνει και κατέφευγαν στις πόλεις, κυρίως στη Ρώμη, όπου δεν είχαν κανένα μέσο για να συντηρηθούν εκτός από ό,τι μπορούσε να τους εξασφαλίσει η ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη, ενώ άλλοι παρέμεναν στην ύπαιθρο και εργάζονταν ως έμμισθοι εργάτες ή ενοικιαστές στα μεγάλα κτήματα των πλουσίων, όπου άλλωστε εργαζόταν κι ένας ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός δούλων. Έτσι διαμορφώθηκαν οι συνθήκες που επρόκειτο να ευνοήσουν την αναζωπύρωση των παλαιών συγκρούσεων μεταξύ πατρικίων και πληβείων: πολιτικά ισχυροί και πλούσιοι γαιοκτήμονες έρχονται σε αντιπαράθεση με τους φτωχούς γεωργούς και τα πλήθη των άνεργων εξαθλιωμένων πολιτών που συνωστίζονται στη Ρώμη. Παράλληλα ξεσπούν οι μεγάλες και άγριες εξεγέρσεις των δούλων στη Μ. Ασία και τη Σικελία.

Συγκρούσεις όμως εκδηλώνονται και στο εσωτερικό των ισχυρότερων κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά στρωμάτων: οι ρωμαίοι ευγενείς, ο κύριος κορμός της συγκλητικής αριστοκρατίας, έχουν να αντιμετωπίσουν τους εκπροσώπους της ανερχόμενης τάξης των ιππέων (ordo equestris, equites) — πρόκειται για επιχειρηματίες που πλούτισαν θεαματικά κατά τη διάρκεια των πολέμων, εκτελώντας παραγγελίες που τους ανέθετε το κράτος, όπως τον ανεφοδιασμό του στρατού ή την κατασκευή πλοίων και δρόμων. Και οι δύο πλευρές υποστηρίζονται από πλήθος πελατών (clientes, clientela).

Γενικά, στις τάξεις των πολιτών που διεκδικούν και μοιράζονται τα αξιώματα, κυριαρχούν με την πάροδο του χρόνου, καθώς προχωρούμε μέσα στον 2^ο αι., ολοένα και περισσότερο κίνητρα προσωπικά και ιδιοτελή. Σε αυτό έχει συμβάλει και το σύστημα της επαρχιακής διοίκησης, εμπνευσμένο από τις μοναρχίες της Ανατολής, που παραχωρούσε απόλυτη εξουσία σε τεράστια έκταση σε ένα μόνο άτομο, τον κυβερνήτη της επαρχίας. Η διάβρωση του ήθους των διοικητών ήταν σχεδόν αναπόφευκτη: συχνά απομυζούσαν τους υπηκόους των επαρχιών και τους συμμάχους της Ρώμης, προκειμένου να αυξήσουν τη δική τους περιουσία και να προετοιμάσουν την προσωπική τους πολιτική άνοδο.

Σημαντικό πρόβλημα για τη Ρώμη συνιστά και το επίμονο αίτημα των συμμάχων της να αποκτήσουν το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη. Η Σύγκλητος και οι άρχοντες είναι απέναντι σε αυτή την απαίτηση απολύτως αρνητικοί, μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε μέσα στον 2^ο αι. π.Χ., όπως μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα, να μη δοθεί ούτε σε έναν από τους συμμάχους ο τίτλος του ρωμαίου πολίτη. Έτσι η δυσανεξία των συμμάχων, που είχαν στηρίξει τη Ρώμη σθεναρά και αποφασιστικά στις πολεμικές της αναμετρήσεις, μεγάλωνε ολοένα και περισσότερο μέχρι που οδήγησε σε δυναμικές απόπειρες ένοπλης εξέγερσης.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι τις πρώτες ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις για άρση των σημαντικότερων κοινωνικών και πολιτικών αδιεξόδων θα επιχειρήσουν μέλη της αριστοκρατίας. Ως πρώτη σημασίας έργο αντιλαμβάνονται τον αναδασμό των μεγάλων αγροτικών εκτάσεων, που βεβαίως ανήκαν στο κράτος, είχαν όμως παραχωρηθεί με μίσθωμα είτε για πολλά χρόνια είτε για αόριστο χρονικό διάστημα σε πλούσιους Ρωμαίους ή σε οικονομικά ισχυρούς συμμάχους της Ρώμης.

1.5. Οι Γράκχοι

Το 133 π.Χ. ο δήμαρχος Τιβέριος Σεμπρώνιος Γράκχος (Tiberius Gracchus*), γόνος οικογένειας της συγκλητικής αριστοκρατίας αλλά από γενιά πληβείων, και ταυτόχρονα εκφραστής μίας φιλολαϊκής πολιτικής, πετυχαίνει να εισαγάγει νομοθετική ρύθμιση για τον περιορισμό της έκτασης γης που θα μπορούσε να κατέχει ένας ρωμαίος πολίτης, και τη

διανομή γαιών στους ακτήμονες αντί μικρού μισθώματος προς το ρωμαϊκό κράτος, το οποίο παραιτούνταν από κάθε αξίωση πάνω στους διανεμόμενους κλήρους. Η ρύθμιση αυτή είχε ως άμεση συνέπεια τον περιορισμό της έκτασης των μεγάλων ιδιοκτησιών, έπληττε επομένως καίρια τους πλούσιους γαιοκτήμονες.

Ο Τιβέριος έθεσε υποψηφιότητα για τη δημαρχία για δεύτερη συνεχή χρονιά (132 π.Χ.) — αντίθετα προς το έθος —, αφού ενδιαφερόταν να εξασφαλίσει τη λειτουργία της αρμόδιας για την εκτέλεση του προγράμματός του επιτροπής, που είχε συστήσει ο ίδιος, πράγμα που απαιτούσε να κρατήσει στα χέρια του τη δημαρχία και επιπλέον να εξασφαλίσει τη συνεργασία με τους άλλους δημάρχους. Μάλιστα το πρόγραμμά του ήταν πραγματικά ριζοσπαστικό και προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις — οι συγκλητικοί δεν δίστασαν να τον κατηγορήσουν ότι επιδιώκει να εγκαθιδρύσει τυραννίδα. Μεταξύ άλλων πρότεινε να μειωθεί η στρατιωτική θητεία, να μεταβληθεί η σύνθεση των ορκωτών δικαστηρίων και να δοθεί το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη στους συμμάχους. Οι αριστοκράτες, που είδαν τα συμφέροντά τους να απειλούνται, επέλεξαν το δρόμο της βίας: ύστερα από μία ένοπλη σύγκρουση ο δήμαρχος όπως και πολλοί υποστηρικτές του σφαγιάστηκαν στον ανοιχτό χώρο έξω από τον ναό του Δία στο Καπιτώλιο. Η δολοφονία του Τιβέριου, αναμφισβήτητα μία παράνομη πράξη, δικαιολογήθηκε από τη Σύγκλητο ως καταστολή μίας επανάστασης που υποτίθεται πως είχε υποκινήσει ο ίδιος ο δήμαρχος. Ο δρόμος των αιματηρών πολιτικών αναταραχών που έμελλαν να δοκιμάσουν τη Ρώμη και τους πολίτες της για πάνω από έναν αιώνα ήταν πια ανοιχτός.

Αντίθετα προς τις προσδοκίες των αντιπάλων του η προσπάθεια του Τιβέριου Γράκχου συνεχίστηκε και μετά τη δολοφονία του ως το 129 π.Χ., όμως το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε μόνο εν μέρει. Ωστόσο η μορφή του δημάρχου έγινε έμβλημα τόσο για τους οπαδούς του, που δεν εγκατέλειψαν την ιδέα της αγροτικής μεταρρύθμισης, όσο και για τους αντιπάλους του, που συνέχισαν να πολεμούν με μανία κάθε σχετική προσπάθεια.

Άμεσος συνεχιστής του έργου του Τιβέριου ήταν ο αδελφός του Γάιος Σεμπρώνιος Γράκχος (Gaius Gracchus*), δήμαρχος το 123 π.Χ., με νομοθετικό έργο που στήριξε σημαντικά όχι μόνο τα λαϊκά στρώματα αλλά και την τάξη των ιππέων. Σε αυτούς ανατίθεται η επάνδρωση των δικαστηρίων για την εξέταση των περιπτώσεων κατάχρησης εξουσίας από συγκλητικούς διοικητές επαρχιών· έτσι ο πολιτικός τους ρόλος αναβαθμίζεται και ενισχύεται η ανταγωνιστική τους θέση απέναντι στην αριστοκρατία της Συγκλήτου. Επιδίωξε ακόμη να επεκτείνει την εξουσία της λαϊκής συνέλευσης, θέτοντας στην κρίση της και ζητήματα που κατά το έθος υπάγονταν στην αρμοδιότητα της Συγκλήτου. Πρότεινε επιπλέον και πέτυχε την ψήφιση ενός νέου αγροτικού νόμου, που προέβλεπε τη διανομή δημόσιων γαιών σε ρωμαίους πολίτες όχι μόνο στην Ιταλία αλλά και στις επαρχίες. Σημαντικός ήταν και ο 'σιτικός νόμος' (lex frumentaria), που προέβλεπε την πώληση φθηνού σιταριού στους κατοίκους της πρωτεύουσας. Βάσει ενός άλλου νόμου του άλλαξαν οι συνθήκες της στρατιωτικής θητείας τόσο για τους Ρωμαίους όσο και για τους συμμάχους τους. Υποστήριξε τέλος, αν και χωρίς επιτυχία, την παραχώρηση του δικαιώματος του ρωμαίου πολίτη στους Λατίνους, τους πολύτιμους συμμάχους της Ρώμης στις προηγούμενες πολεμικές αναμετρήσεις, και του δικαιώματος ψήφου στη συνέλευση του ρωμαϊκού λαού στους συμμάχους. Αυτά ακριβώς τα μέτρα υπέρ των Ιταλών ήταν κυρίως εκείνα που προκάλεσαν την αντίδραση και την οργή πολλών Ρωμαίων. Και ο Γάιος λοιπόν είχε τραγικό τέλος (το 121 π.Χ.) — αυτοκτόνησε, ενώ οι εχθροί του τον καταδίωκαν —, ενώ ένα μεγάλο πλήθος οπαδών του σφαγιάστηκε σε ένοπλη συμπλοκή με τους υποστηρικτές της Συγκλήτου. Αργότερα περίπου 3000 πολίτες καταδικάστηκαν σε θάνατο ως οπαδοί του χωρίς καν να προσαχθούν σε δίκη. Και γι' αυτή την πράξη η Σύγκλητος είχε μία

δικαιολογία: η πόλη είχε προηγουμένως κηρυχθεί με έσχατο ψήφισμα της Συγκλήτου (senatus consultum ultimum) σε κατάσταση πολέμου.

Στους νόμους του Γάιου Γράκχου στήριξε το πρόγραμμά της η παράταξη των λεγόμενων populares (βλ. Optimates vs Populares*), των λαϊκών, δηλαδή οι αριστοκράτες (πατρίκιοι, ευγενείς πληβείοι και ιππείς, μέλη της Συγκλήτου) που μετά τον θάνατο των Γράκχων στράφηκαν κατά ενός μεγάλου τμήματος της συγκλητικής αριστοκρατίας — για κάποιους βεβαίως από αυτούς μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι επιδίωκαν να καταλάβουν την εξουσία θέτοντας στο περιθώριο τη Σύγκλητο ως κύριο φορέα και εκφραστή της πολιτικής δύναμης, όχι για να ανατρέψουν τις παραδοσιακές πολιτικές δομές της Ρώμης αλλά για να υπηρετήσουν το ατομικό τους συμφέρον. Από την άλλη, οι υποστηρικτές της οικονομικής ολιγαρχίας και αντίπαλοι των μεταρρυθμίσεων αυτοχαρακτηρίστηκαν με τρόπο που προέβαλλε εμφατικά τα υψηλά ηθικά χαρακτηριστικά τους, ως άριστοι / αριστοκρατικοί (optimates· βλ. Optimates vs Populares*). Βεβαίως δεν έλειψαν περιπτώσεις μετακίνησης από τη μία παράταξη στην άλλη.

1.6. Η ανάγκη για στρατιωτική μεταρρύθμιση (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)

Μετά την επικράτησή της στο εσωτερικό η Σύγκλητος αποφασίζει τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό. Ο βασικός σχεδιασμός της είχε δύο απώτερους στόχους: από τη μια να αυξηθούν τα κέρδη των μελών της, που ήταν μεγάλοι γαιοκτήμονες και προσδοκούσαν σε επενδύσεις στις κατακτημένες περιοχές, κι από την άλλη να σταλούν στα νέα εδάφη ρωμαίοι πολίτες που, αν παρέμεναν στη Ρώμη, λόγω της οικονομικής τους εξαθλίωσης θα μπορούσαν να προκαλέσουν πολιτικές αναταραχές. Έτσι γύρω στο 121 π.Χ. οι ρωμαϊκές δυνάμεις καταλαμβάνουν — χωρίς να έχουν προκληθεί από τους κατοίκους της περιοχής — το γαλατικό τμήμα της κοιλάδας του Ροδανού και το μετατρέπουν σε ρωμαϊκή επαρχία, όπου το 118 π.Χ. ιδρύεται η Νάρβων, η πρώτη ρωμαϊκή αποικία εκτός Ιταλίας, από την οποία ολόκληρη η επαρχία ονομάστηκε Gallia Narbonensis (Ναρβωνίτις/-ίδα Γαλατία).

Λίγο αργότερα οι Ρωμαίοι θα εμπλακούν στον πόλεμο μεταξύ των κληρονόμων του βασιλιά Μασινίσα, στη Νουμιδία της Αφρικής. Θα στραφούν εναντίον του Ιουγούρθα, εγγονού του Μασινίσα, που επιδίωκε να αφαιρέσει από τους εξαδέλφους του τα μερίδιά τους στη Νουμιδία. Ο πόλεμος κατά τη μαρτυρία του ιστορικού Σαλλούστιου, οπαδού των populares, θα αποδείξει πόσο διεφθαρμένοι και πρόσφοροι στη δωροδοκία ήταν οι στρατηγοί της συγκλητικής τάξης, που δεν δίστασαν, προκειμένου να κερδίσουν, να έρθουν ακόμη και σε μυστικές συμφωνίες με τον αντίπαλο. Τον μακροχρόνιο πόλεμο τερματίζει τελικά μέσα σε δύο μόλις χρόνια ο ύπατος του 107 π.Χ. Γάιος Μάριος (C. Marius*), εκπρόσωπος των λαϊκών.

Περίπου τέσσερα χρόνια νωρίτερα (111 π.Χ.) ένας πραγματικός κίνδυνος εμφανίστηκε από τον βορρά: οι Κίμβροι και οι Τεύτονες, γερμανικά φύλα που είχαν στο πλευρό τους και φύλα γαλατικά, εισέβαλαν στη Ναρβωνίτιδα Γαλατία και απειλούσαν πια την ιταλική χερσόνησο. Οι κάτοικοι της Ρώμης, που δεν ξεχνούσαν ότι κάποτε η πόλη τους είχε καταληφθεί και πυρποληθεί από Γαλάτες (390 π.Χ.), πανικοβλήθηκαν. Παράλληλα οι αλλεπάλληλες στρατολογήσεις για τις ουσιαστικά αναίτιες πολεμικές επιχειρήσεις του ρωμαϊκού στρατού είχαν προκαλέσει την απροθυμία μεγάλου αριθμού συμμάχων αλλά και ρωμαίων πολιτών, ιδιοκτητών μικρών κλήρων. Οι λιποταξίες ήταν πια συνηθέστερες και η διατήρηση της πειθαρχίας στο στράτευμα ολοένα και πιο δύσκολη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η Σύγκλητος, που αντιλαμβανόταν την ανάγκη μίας ισχυρής στρατιωτικής ηγεσίας, δεν πρόβαλε αντίσταση στη χωρίς προηγούμενο εκλογή και επανεκλογή του Μάριου ως υπάτου για πέντε συνεχή έτη (από το 104 έως και το 100 π.Χ.), παρά τις φιλολαϊκές του πεποιθήσεις και την ηγετική του θέση στην παράταξη των λαϊκών.

Ο Μάριος εισήγαγε από τη θέση του υπάτου μία καθοριστικής σημασίας στρατιωτική μεταρρύθμιση, που ανταποκρινόταν στις κοινωνικές συνθήκες έτσι όπως είχαν διαμορφωθεί στο μεταξύ — οι στρατιώτες υπηρετούσαν ούτως ή άλλως για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ οι περισσότεροι ρωμαίοι πολίτες από τους οποίους έπρεπε να γίνουν οι στρατολογήσεις ήταν πια ακτήμονες, συνθήκη που κανονικά τους απέκλειε από το ρωμαϊκό στράτευμα, όπου για να υπηρετήσει κανείς έπρεπε να έχει έγγαιο ιδιοκτησία. Ο Μάριος καθιέρωσε τη στρατολόγηση έμμισθων ακτημόνων εθελοντών (*capite censi*, πολίτες που είχαν ως μόνη ιδιοκτησία το σώμα τους) χωρίς να καταργήσει πλήρως το σύστημα επάνδρωσης του στρατού από ιδιοκτήτες γης. Οι νέοι στρατιώτες θα αποκτούσαν μετά την αποστράτευσή τους κλήρους. Δημιουργήθηκαν έτσι οι συνθήκες ώστε να αναπτυχθεί ανάμεσα στον ηγέτη του στρατεύματος, που ήταν υπεύθυνος για τη μισθοδοσία των ανδρών του, και αυτούς τους ίδιους μία ιδιαίτερα στενή σχέση. Οι στρατιώτες έβλεπαν πια στο πρόσωπο του στρατηγού τους όχι μόνο τον αρχηγό τους αλλά και τον σωτήρα τους, τον εγγυητή του μέλλοντός τους. Με τις νέες αυτές δυνάμεις ο Μάριος κατάφερε να νικήσει το 102 π.Χ. Κίμβρους και Τεύτονες και να αποτρέψει την εισβολή τους στην Ιταλία.

Ωστόσο, οι πολεμικές περιπέτειες δεν σταμάτησαν, αφού η Ρώμη είχε να αντιμετωπίσει μακρόχρονες εξεγέρσεις δούλων και επιπλέον τη δράση των πειρατών στις θάλασσες, που εμπόδιζαν την ελεύθερη δραστηριότητα των ρωμαίων εμπόρων. Το αποτέλεσμα αυτών των δοκιμασιών δεν ήταν μόνο η οικονομική ζημία αλλά και η υποχώρηση του κύρους της Συγκλήτου στη συνείδηση του πληθυσμού, που ένιωθε ταπεινωμένος.

1.7. Οι λαϊκοί στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

Ισχυρός ηγέτης των *populares* είναι την ίδια περίοδο ο Λεύκιος Απουλήιος Σατουρνίνος, δήμαρχος το 103 και το 100 π.Χ. Οι βασικοί άξονες του προγράμματος της παράταξής του παραμένουν οι ίδιοι με εκείνους του προγράμματος του Γάιου Γράκχου: λύση του αγροτικού ζητήματος, διανομή σιτηρών στους φτωχούς, μέτρα υπέρ των ιταλών συμμάχων. Ωστόσο ο νόμος του Σατουρνίνου, που προέβλεπε διανομή γεωργικών κληρών στη γαλατική επαρχία στους ακτήμονες παλαίμαχους, έθιγε απροκάλυπτα τα συμφέροντα των ρωμαίων μεγαλογαιοκτημόνων, που ήλπιζαν ότι θα αποκτούσαν ιδιοκτησίες και στη Γαλατία. Η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ της Συγκλήτου και των λαϊκών ήταν τόσο σφοδρή, ώστε ο ίδιος ο Μάριος αναγκάστηκε να στηρίξει τους αντιπάλους του, προκειμένου να κατασταλεί η βίαιη εξέγερση που υποκίνησαν ο Σατουρνίνος και οι οπαδοί του. Η σύρραξη έληξε με τη δολοφονία του δημάρχου και αρκετών οπαδών του και την κήρυξη της πόλης σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Μέσα σε αυτό το κλίμα οι φυσικοί σύμμαχοι των λαϊκών, οι ιππείς, πέρασαν στο πλευρό της Συγκλήτου.

Μία νέα προσπάθεια για επίλυση των βασικών κοινωνικών προβλημάτων ανέλαβε το 91 π.Χ. ο δήμαρχος Μάρκος Λίβιος Δρούσος. Τα μέτρα του συμπεριέλαβαν όλα τα στρώματα του πληθυσμού που βρίσκονταν σε ανταγωνισμό μεταξύ τους: στους ιταλούς συμμάχους υποσχέθηκε το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση εδαφών στη Ρώμη, προκειμένου η πόλη να ιδρύσει δώδεκα νέες αποικίες στις οποίες θα εγκαθιστούσε δικό της φτωχό πληθυσμό αλλά πιθανόν και ακτήμονες από άλλες περιοχές της Ιταλίας· απέναντι στους φτωχούς δεσμεύτηκε για τη λύση του αγροτικού ζητήματος· στους ιππείς υποσχέθηκε την πρόσβαση στα συγκλητικά αξιώματα· στους συγκλητικούς τη συμμετοχή στις επιτροπές ενόρκων που έκριναν το αποτέλεσμα στις δίκες (*iudicia*) — ο Γάιος Γράκχος είχε θεσπίσει τη στελέχωση αυτών των δικαστηρίων μόνο από ιππείς. Τη νύχτα πριν από την καθορισμένη συνέλευση όπου θα έθετε το θέμα της επέκτασης των πολιτικών δικαιωμάτων στους ιταλούς συμμάχους, ο Δρούσος δολοφονήθηκε κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες.

1.8. Ο Συμμαχικός Πόλεμος

Μετά τη δολοφονία και αυτού του δημάρχου οι Ιταλοί σύμμαχοι στράφηκαν με πάθος εναντίον της Ρώμης. Στην αρχή ζητούσαν απλώς να τους δοθεί το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη, στη συνέχεια όμως διεκδικούσαν την κατάλυση της ρωμαϊκής ηγεμονίας και τη δημιουργία μίας νέας Ιταλικής ομοσπονδίας, όπου όλες οι πόλεις χωρίς καμία εξαίρεση θα είχαν ισότιμη συμμετοχή. Ο Ιταλικός ή Συμμαχικός Πόλεμος, μία ιδιαίτερα σκληρή και αιματηρή αντιπαράθεση ανάμεσα σε συγγενικά κατά βάσιν φύλα, διήρκεσε τρία περίπου χρόνια (91-88 π.Χ.) και τελείωσε με σύναψη ειρήνης, από την οποία απείχαν οι Σαμνίτες, όταν πια και τα δύο μέρη συνειδητοποίησαν ότι η συνέχιση των συγκρούσεων δεν ωφελούσε κανέναν. Η ειρήνη προέβλεπε ότι όσοι κατέθεταν τα όπλα θα αποκτούσαν τον τίτλο του ρωμαίου πολίτη και θα εντάσσονταν σε ένα μικρό αριθμό φυλών (tribus).

1.9. Μιθριδάτης ΣΤ΄: ένας κίνδυνος στην Ανατολή

Η Ρώμη, είναι αλήθεια, είχε σοβαρούς λόγους να κλείσει εσπευσμένα αυτή την εξαιρετικά δαπανηρή από κάθε άποψη διαμάχη: από το 125 π.Χ. είχε κάνει απειλητικά την εμφάνισή του στην Ανατολή ένας πολύ σοβαρός εξωτερικός κίνδυνος, ο βασιλιάς του Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ΄, που είχε καταφέρει να προσαρτήσει τις ελληνικές αποικίες στα βόρεια και τα βορειανατολικά παράλια του Εύξεινου Πόντου και στη συνέχεια να επεκτείνει τα όρια των κτήσεών του στη Μ. Ασία. Μάλιστα ο Μιθριδάτης εκμεταλλεύτηκε την εμπλοκή της Ρώμης στον Συμμαχικό Πόλεμο, για να εδραιώσει και να προβάλλει την ηγεμονική παρουσία του στην Ανατολή, μεταξύ άλλων σφαγιάζοντας ένα μεγάλο μέρος του λατινόφωνου πληθυσμού (89 π.Χ.). Οι Ρωμαίοι συνειδητοποίησαν ότι έπρεπε να αντιμετωπίσουν αμέσως τον νέο εχθρό, που είχε περιορίσει σημαντικά τα έσοδά τους από τις ανατολικές επαρχίες.

2. Η πρώτη φάση των εμφύλιων πολέμων

2.1. Μάριος, Κίννας και Σύλλας

Την ηγεσία του πολέμου κατά του Μιθριδάτη έπρεπε να αναλάβει ύστερα από κλήρωση ένας από τους δύο υπάτους του 88 π.Χ. Κληρώθηκε ο Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας (L. Cornelius Sulla*), ικανός στρατηγός και λαμπρός νικητής στον Συμμαχικό Πόλεμο, ταυτόχρονα όμως υποστηρικτής της συγκλητικής αριστοκρατίας και αντίπαλος της ιδέας παραχώρησης του τίτλου του ρωμαίου πολίτη στους Ιταλούς συμμάχους. Στηριγμένοι στις αρχές του Γάιου Γράκχου για τη γενικευμένη λαϊκή κυριαρχία — ακόμη και σε θέματα αρμοδιότητας, κατά την παράδοση, της Συγκλήτου, όπως ζητήματα εξωτερικής πολιτικής —, οι λαϊκοί πρότειναν στη λαϊκή συνέλευση με ενέργειες του δημάρχου Πόπλιου Σουλπίκιου Ρούφου να αναλάβει ο Μάριος, ο λαμπρός στρατηγός και ηγέτης της παράταξης των populares, την ηγεσία του πολέμου. Προσπάθησαν να εξασφαλίσουν για την ενίσχυση αυτής της πρότασης και την υποστήριξη των Ιταλών συμμάχων. Ο Σύλλας, που είχε ήδη καταφύγει στη Νόλα, όπου ήταν συγκεντρωμένος ο στρατός του, έτοιμος να λάβει εντολή να ξεκινήσει για την Ανατολή, πληροφορήθηκε τις κινήσεις των λαϊκών και με τη θερμή υποστήριξη των στρατιωτών του, που απέβλεπαν σε προσωπικά οφέλη — κυρίως τη διανομή της εύφορης Ιταλικής γης μετά την εκστρατεία στην Ανατολή — αποφάσισε σε μία πρωτοφανή και μοιραία για τη respublica κίνηση να στραφεί με τις λεγεώνες του εναντίον της Ρώμης. Είναι η πρώτη φορά που η πόλη απειλείται από δικά της στρατεύματα: η σφοδρή εμφύλια σύρραξη είναι πια αναπότρεπτη. Η Ρώμη καταλαμβάνεται βίαια, οι ηγέτες της αντίπαλης παράταξης εξοντώνονται (ο Μάριος καταφέρνει να διαφύγει), οι νόμοι που είχαν θεσπίσει οι λαϊκοί καταργούνται. Όταν όμως ο Σύλλας θα φύγει στην Ανατολή, για να αντιμετωπίσει τον Μιθριδάτη, οι αντίπαλοί του με ηγέτες τον Γάιο Μάριο και τον Λεύκιο Κορνήλιο Κίννα (L. Cornelius Cinna*) θα κυριαρχήσουν στη Ρώμη στο όνομα της δικής τους στρατιωτικής δύναμης, που είχε μείνει στην Ιταλία, και των Ιταλών συμμάχων. Πολυάριθμοι

αντίπαλοι της παράταξης των λαϊκών εκτελούνται με συνοπτικές διαδικασίες, χωρίς ανακρίσεις ή δίκες. Μέσα σε αυτό το καθεστώς τρομοκρατίας ο Μάριος και ο Κίννας εκλέγονται ύπατοι και για το 86 π.Χ., ο Μάριος όμως πεθαίνει τον πρώτο μήνα της νέας (έβδομης συνολικά) υπατείας του.

2.2. Η δικτατορία του Σύλλα

Ο Σύλλας επέστρεψε στην Ιταλία νικητής και πλούσιος από την Ανατολή το 83 π.Χ. Ύστερα από σκληρές ένοπλες συγκρούσεις με τα στρατεύματα των αντιπάλων του, οι οποίες κράτησαν πάνω από ένα χρόνο, επικρατεί στη Ρώμη και απαντά με σκληρά αντίποινα στις προηγούμενες ενέργειες των λαϊκών ακολουθώντας την καινοφανή μέθοδο των προγραφών (proscriptiones): κάθε τόσο συντάσσονταν και ανακοινώνονταν κατάλογοι ονομάτων πολιτών που θεωρούνταν εχθροί του κράτους· οι ίδιοι έπρεπε να θανατωθούν και οι περιουσίες τους να δημευτούν χωρίς να προηγηθεί δίκη ή έρευνα και απόδειξη της ενοχής τους. Στους δολοφόνους προσφέρονταν υψηλές αμοιβές. Οι γιοι και οι εγγονοί των θυμάτων των προγραφών ανακηρύσσονταν ακατάλληλοι για την ανάληψη οποιουδήποτε αξιώματος — το μέτρο της ‘κληρονομικής τιμωρίας’ ήταν βέβαια έξω από κάθε νόμο της ρωμαϊκής *respublica*. Υπολογίζεται ότι αυτή την περίοδο θανατώθηκαν γύρω στους 4.700 ρωμαίοι πολίτες, μεταξύ αυτών 40 συγκλητικοί και 1600 ιππείς. Με αυτόν τον τρόπο ο Σύλλας και οι συνεργάτες του συγκέντρωσαν στην κατοχή τους αμύθητα πλούτη.

Βασικός στόχος του Σύλλα, αυτού του πεπεισμένου και αποφασισμένου υποστηρικτή των συμφερόντων της συγκλητικής αριστοκρατίας, ήταν η ολοκληρωτική εξόντωση των αντιπάλων και η ενίσχυση του ρόλου της Συγκλήτου. Βεβαίως δεν λείπουν και οι ιστορικοί που πιστεύουν ότι τα κίνητρα του ήταν απολύτως ιδιοτελή. Έτσι από το 82 έως το 79 π.Χ. ως δικτάτορας — άρχοντας με έκτακτες υπερεξουσίες κατά βάσιν για περιορισμένο διάστημα με στόχο τη σύνταξη νόμων και την ανασυγκρότηση του πολιτεύματος της *respublica* (*dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae*) — εισάγει δυναμικά μεταρρυθμιστικά μέτρα: η νομοθετική εξουσία δεσμεύτηκε από την έγκριση της Συγκλήτου, ενώ οι εξουσίες των δημάρχων περιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό και το ίδιο το αξίωμα του δημάρχου υπονομεύτηκε, αφού οι πρώην δήμαρχοι δεν είχαν πια το δικαίωμα να διεκδικήσουν υψηλότερα αξιώματα· από τις συνελεύσεις των πληβείων αφαιρέθηκαν και δικαστικές αρμοδιότητες, που ανατέθηκαν σε ειδικά δικαστήρια στα οποία προήδρευε πραιτόρας, και τα σώματα των ενόρκων αποτελούνταν πια από συγκλητικούς· η προμήθεια φθηνού σιταριού στους φτωχούς κατοίκους της Ρώμης καταργήθηκε· η στρατιωτική διοίκηση των επαρχιών ανατέθηκε σε πρώην πραιτόρες και υπάτους. Στους παλαίμαχους στρατιώτες του ο δικτάτορας μοίρασε κληρούς σε ολόκληρη την Ιταλία, κυρίως στις πόλεις ο πληθυσμός των οποίων είχε εξοντωθεί κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού Πολέμου και σε αγροκτήματα που είχαν δημευτεί, καθώς ανήκαν σε πρόσωπα ύποπτα για την τοποθέτησή τους υπέρ των λαϊκών. Ο *cursus honorum* (η υπηρεσιακή σταδιοδρομία, οι βαθμίδες στη σταδιοδρομία ενός δημόσιου άρχοντα· βλ. Τα ρωμαϊκά δημόσια αξιώματα*) αναθεωρήθηκε: ο Σύλλας εισήγαγε ελάχιστο όριο ηλικίας για την ανάληψη κάποιων από τα αξιώματα όπως και περιορισμούς ως προς το δικαίωμα επανάλληψης της θητείας ενός προσώπου στο ίδιο αξίωμα. Πιθανότατα το 79 π.Χ. ο δικτάτορας παρέδωσε την έκτακτη εξουσία του, επιδεικνύοντας κάποια ανιδιοτέλεια, θα έλεγε κανείς, και εγκαταστάθηκε ως ιδιώτης (*privatus*) στη νότια Ιταλία, όπου και πέθανε το 78 π.Χ.

3. Η δεύτερη φάση των εμφύλιων πολέμων

3.1. Η Σύγκλητος σε αδιέξοδο

Μπορεί οι τελευταίες μεταρρυθμίσεις να απέβλεπαν στην ενίσχυση του ρόλου της Συγκλήτου, φαίνεται όμως ότι είχαν ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα. Μάλιστα θα έλεγε

κάνει ότι η δικτατορία του Σύλλα αποτέλεσε το πρώτο βήμα στην πορεία για την κατάλυση της ρωμαϊκής *respublica* και την εγκαθίδρυση της μοναρχίας. Η παρουσία στρατιωτικής δύναμης στην Ιταλία απαγορευόταν πια βάσει νόμου και οριζόταν ότι οι στρατιωτικοί που επέστρεφαν από τις επαρχίες θα έπρεπε να παραιτηθούν από τη στρατιωτική τους ιδιότητα, όπως και οι ανθύπατοι, που υποχρεώνονταν από τον νόμο να εισέλθουν στην περιοχή της Ρώμης ως απλοί πολίτες. Ωστόσο η ανάθεση από τη Σύγκλητο έκτακτων αξιωμάτων σε μεμονωμένα πρόσωπα, όπως της διοίκησης στρατιωτικών σωμάτων και επαρχιών (με τον τίτλο του ανθυπάτου ή του αντιπραίτορα), ενίσχυσε τον ρόλο τους ως ηγετών και τους κατέστησε επικίνδυνους για το μέλλον της δημοκρατίας. Φυσικά η Σύγκλητος δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει με άλλον τρόπο τις πολλές και σημαντικές απειλές: τις εξεγέρσεις των δούλων, την επανάσταση του Σερτώριου στην Ισπανία, την οποία ενίσχυαν οι λαϊκοί, την κυρίαρχη και πάλι παρουσία του Μιθριδάτη στην Ανατολή. Έτσι, μολονότι οι περιορισμοί του δημαρχικού αξιώματος καταργήθηκαν μετά την αποχώρηση του Σύλλα από το δημόσιο βίο, οι δήμαρχοι ασκούσαν πια πολιτική επιρροή μόνο ως όργανα ανδρών που είχαν έκτακτες εξουσίες. Το μέλλον ανήκε στα χέρια αυτών των ισχυρών στρατιωτικών ηγετών — εξέλιξη που είχε προδιαγράψει η στρατιωτική μεταρρύθμιση του Μάριου. Η βίαιη εξέλιξη επικράτηση των αριστοκρατικών στην αντιπαράθεσή τους με τους λαϊκούς, το τέλος της πρώτης φάσης του εμφύλιου πολέμου μεταξύ Μάριου, Κίννα και Σύλλα, ενίσχυσε το μίσος των μελών της παράταξης των *populares* και επέτεινε τη διάθεσή τους να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο στον αγώνα τους για να καταλάβουν την εξουσία. Άλλωστε στις δύο δεκαετίες που ακολούθησαν μετά την κατάρρευση του πολιτεύματος του Σύλλα (78-58 π.Χ.) κάνουν τη δυναμική εμφάνισή τους νέοι σημαντικοί στρατιωτικοί ηγέτες: ένας από αυτούς είναι ο Γναίος Πομπήιος· περισσότερο σημαντικός από αυτόν, όπως θα δείξει η εξέλιξη των πραγμάτων, ο αντίπαλός του, ο Γάιος Ιούλιος Καίσαρας (C. Iulius Caesar).

3.2. Πομπήιος

Ο Γναίος Πομπήιος (Cn. Pompeius Magnus) ξεκίνησε την καριέρα του ως αυτεπάγγελτος στρατηγός του Σύλλα, επικεφαλής ενός μισθοφορικού στρατεύματος που αποτελούνταν από δικούς του πελάτες (*clientes*) και ενοικιαστές των κτημάτων του. Οι λαμπρές του νίκες στην Ιταλία τού άνοιξαν τον δρόμο για την ανάθεση πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον των λαϊκών στην Ισπανία και την Αφρική. Η σύγκρουση με τον ρωμαίο στρατηγό Σερτώριο και άλλους ομοϊδεάτες του τελευταίου στην Ισπανία κράτησε επτά χρόνια (78-72 π.Χ.) και οδήγησε σε επικράτηση των αριστοκρατικών (ο Σερτώριος, η ψυχή του πολέμου, τελικά δολοφονήθηκε από μέλη της παράταξής του). Μάλιστα στο όνομα αυτών των νικών δόθηκε στον Πομπήιο η προσωνυμία ‘Μέγας’ (Magnus).

Προτού ακόμη κλείσει η πρώτη τριακονταετία του 1^{ου} αι. π.Χ., η Σύγκλητος είχε να αντιμετωπίσει και άλλες εξωτερικές απειλές: το 74 π.Χ. ανέθεσε στους υπάτους Λεύκιο Λούκουλλο και Αυρήλιο Κόττα τον πόλεμο εναντίον του Μιθριδάτη, που είχε επεκτείνει και πάλι την κυριαρχία του στην Ανατολή· την ίδια εποχή ο Μάρκος Αντώνιος ανέλαβε να αντιμετωπίσει τους πειρατές, συμμάχους του Μιθριδάτη, σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, αλλά χωρίς επιτυχία· το 71 π.Χ. ο Μάρκος Λικίνιος Κράσσο, πραιτορας και παλαιός αξιωματικός του Σύλλα, κατέπνιξε την επανάσταση του Σπάρτακου και των υπόλοιπων δούλων στην Ιταλία.

Οι νίκες του Πομπήιου και του Κράσσου δεν θα είναι ανώδυνες για την εντολοδότρια τους αριστοκρατική ολιγαρχία: όταν και οι δύο το 71 π.Χ. θα ζητήσουν δικαίωμα να τελέσουν θρίαμβο και να θέσουν υποψηφιότητα στις υπατικές εκλογές για το 70 π.Χ. χωρίς να μπουν στην πόλη, δηλαδή χωρίς να παραιτηθούν από τις εκτελεστικές τους εξουσίες και χωρίς να διαλύσουν τα στρατεύματά τους — αυτούς τους όρους προέβλεπαν οι νόμοι του

Σύλλα για όποιον στρατηγό με έκτακτες εξουσίες επέστρεφε στη Ρώμη —, η Σύγκλητος θα αρνηθεί. Τότε οι δύο στρατιωτικοί ηγέτες, πιστοί στις προσωπικές τους φιλοδοξίες, θα συμμαχήσουν με τους παλαιότερους ορκισμένους αντιπάλους τους λαϊκούς, προκειμένου να εξαναγκάσουν τη Σύγκλητο να υποχωρήσει. Πράγματι εκλέγονται αμφότεροι ύπατοι για το 70 π.Χ. και στη διάρκεια της θητείας τους καταργούν σχεδόν όλους τους νόμους με τους οποίους ο Σύλλας είχε προσπαθήσει να επαναφέρει την ηρεμία στην ‘αιώνια πόλη’. Οι εξελίξεις αυτές ενισχύουν την υποψία ότι τουλάχιστον για κάποιους από τους πρωταγωνιστές της πολιτικής σκηνής οι προσωπικές φιλοδοξίες και όχι τα πολιτικά προγράμματα ή η ιδέα του ‘κοινού αγαθού’ αποτελούσαν το βασικό κίνητρο των ενεργειών τους.

Το 67 π.Χ. ο Πομπήιος θα αναλάβει τις επιχειρήσεις εναντίον των πειρατών της Μεσογείου και θα τις φέρει σε πέρας με επιτυχία. Την επόμενη χρονιά, το 66 π.Χ., θα ενισχυθεί από τους δημάρχους στην προσπάθειά του να αφαιρεθούν οι στρατιωτικές αρμοδιότητες από τον Λούκουλλο στον πόλεμο εναντίον του Μιθριδάτη και να ανατεθούν στον ίδιο. Ο Πομπήιος θα καταφέρει εν τέλει να ισχυροποιήσει τη ρωμαϊκή παρουσία στην Ανατολή. Ωστόσο δεν έχει την εμπιστοσύνη ούτε των λαϊκών ούτε της Συγκλήτου, αφού στο παρελθόν είχε στραφεί εναντίον και των δύο. Έτσι όταν θα επιστρέψει στη Ρώμη (62 π.Χ.) και παρά το γεγονός ότι θα επιδείξει ανέλπιστα νομιμοφροσύνη και θα διαλύσει τον στρατό του, πριν μπει στην πόλη, κανένα από τα βασικά του αιτήματα δεν θα ικανοποιηθεί: οι στρατιώτες του δεν θα αποκτήσουν γη, ενώ οι συμφωνίες που είχε πετύχει στην Ανατολή και οι προσωρινοί διακανονισμοί του δεν θα επικυρωθούν.

3.3. Κατιλίνας

Πριν ακόμη από την επιστροφή του Πομπήιου οι populares κινούνται δυναμικά στη Ρώμη. Στηρίζουν τις ελπίδες τους στον Γάιο Ιούλιο Καίσαρα, ανιψιό του Μάριου* (είχε παντρευτεί την Ιουλία, θεία του Καίσαρα, αδελφή του πατέρα του), και γαμπρό του Κίννα*, και στον Λεύκιο Σέργιο Κατιλίνα (L. Sergius Catilina*), έναν ξεπεσμένο αριστοκράτη, εξαιρετικά φιλόδοξο.

Το 64 π.Χ. ο Κατιλίνας, με την υποστήριξη του Καίσαρα και του Κράσσου, θα προσπαθήσει να κερδίσει τις υπατικές εκλογές. Ως υποψήφιος προεξαγγέλλει τη διαγραφή των χρεών. Η Σύγκλητος θα υποστηρίξει ως αντίπαλον δέος απέναντί του την υποψηφιότητα του Μάρκου Τούλλιου Κικέρωνα (M. Tullius Cicero), ενός εξαιρετικού δικανικού ρήτορα, κατά βάθος υποστηρικτή των συμφερόντων της τάξης του, των ιππέων, και θα πετύχει την εκλογή του ως υπάτου για το 63 π.Χ. Ο Κατιλίνας όμως δεν θα εγκαταλείψει την προσπάθεια να καταλάβει την εξουσία παρά το γεγονός ότι μετά την ήττα του εγκαταλείφθηκε ο ίδιος από τους βασικούς υποστηρικτές του. Όταν αποτυγχάνει και στις εκλογές του 63 π.Χ. για την υπατεία της επόμενης χρονιάς, οργανώνει συνωμοσία (coniuratio Catilinae· για λεπτομέρειες βλ. L. Sergius Catilina*) με στόχο τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Μεταξύ των οπαδών του, στο σύνολό τους ανθρώπων τυχοδιωκτών και αποτυχημένων, συναντά κανείς εκπροσώπους όλων των κοινωνικών στρωμάτων και των πολιτικών αποχρώσεων: συγκλητικούς, ιππείς, ιταλούς αριστοκράτες, βιοτέχνες, ακτήμονες, απελεύθερους, παλαίμαχους στρατιώτες του Σύλλα που είχαν χάσει λόγω των καταχρήσεων τις περιουσίες τους, δούλους.

Το σχέδιο του Κατιλίνα προέβλεπε τη δολοφονία μελών της συγκλητικής αριστοκρατίας, μεταξύ αυτών και του υπάτου Κικέρωνα, την πυρπόληση αρκετών σημείων μέσα στη Ρώμη και τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Ωστόσο ο Κικέρωνας κατάφερε χάρη στην ετοιμότητα και τις προσεκτικές του κινήσεις να οδηγήσει στην έγκαιρη αποκάλυψη της συνωμοσίας. Οι συνωμότες συνελήφθησαν και με πρόταση του Μάρκου Πόρκιου Κάτωνα του Νεότερου, που υποστηρίχθηκε από τη Σύγκλητο, εκτελέστηκαν υπό την εποπτεία του υπάτου Κικέρωνα

χωρίς να δικαστούν. Ο ίδιος ο Κατιλίνας, που είχε φύγει από τη Ρώμη, σκοτώθηκε σε μάχη που έδωσε με τον στρατό του εναντίον τμήματος του ρωμαϊκού στρατού υπό τον άλλο ύπατο, τον Γάιο Αντώνιο.

3.4. Η 'πρώτη Τριανδρία'

Το 60 π.Χ., τρία χρόνια μετά την καταστολή της συνωμοσίας του Κατιλίνα και αφού είχαν επιστρέψει στο μεταξύ ο Πομπήιος από την Ανατολή (62 π.Χ.) και ο Καίσαρας από την Ισπανία (61 π.Χ.), ιδρύεται από εκείνους και τον Μάρκο Λικίνιο Κράσσο μια άτυπη συνεργασία, η γνωστή ως 'πρώτη Τριανδρία'. Βασικός στόχος της συνεργασίας αυτών των πολιτικά ετερόκλητων ανδρών — ο Πομπήιος και ο Κράσσος είναι παλαιοί στρατηγοί του Σύλλα, ο Καίσαρας δεδηλωμένος υποστηρικτής των λαϊκών, που είχε γλυτώσει από τις προγραφές του Σύλλα χάρη στην παρέμβαση φίλων του που ανήκαν στο περιβάλλον του δικτάτορα — είναι η εξυπηρέτηση των προσωπικών τους συμφερόντων απέναντι σε εκείνα της Συγκλήτου. Ο Καίσαρας θα εξαντλήσει προς αυτή την κατεύθυνση όλη τη διπλωματική μαεστρία του. Την επόμενη χρονιά (59 π.Χ.) εκλέγεται ύπατος και πετυχαίνει να ψηφιστούν όλα όσα είχαν συμφωνήσει οι τρεις άνδρες: να δοθούν κλήροι στην Ιταλία στους παλαίμαχους στρατιώτες του Πομπήιου, να επικυρωθούν οι ενέργειές του στην Ανατολή, να χαριστεί στους ιππείς δημοσιώνες ένα μέρος των χρεών τους. Την ίδια χρονιά επιτρέπει στον Πόπλιο Κλώδιο Πούλχερ (Publius Clodius Pulcher*), ένα από τα ακραία στελέχη των populares, να μεταπηδήσει στην τάξη των πληβείων, ώστε να μπορεί να είναι υποψήφιος για τη θέση του δημάρχου. Ο Κλώδιος εκλέγεται πράγματι δήμαρχος για το 58 π.Χ. και κατά τη θητεία του εισηγείται την ψήφιση νόμου που "φωτογράφιζε" τον Κικέρωνα και οδηγούσε σε άσκηση δίωξης εναντίον του, επειδή ως ύπατος είχε επιτρέψει να εκτελεστούν οι συνεργάτες του Κατιλίνα χωρίς δίκη και χωρίς να τους δοθεί το δικαίωμα να απευθυνθούν στον λαό (pronocatio). Με αυτή τη μεθόδευση ο Κλώδιος πέτυχε τον εκτοπισμό του Κικέρωνα, κίνηση που φαίνεται πως ανταποκρινόταν στη διάθεση των ανδρών της Τριανδρίας, στους οποίους ο Κικέρωνας είχε αρνηθεί οποιαδήποτε συνεργασία.

Χάρη στην κινητοποίηση του Πομπήιου αλλά και του πεθερού του Καίσαρα, του Λεύκιου Πείσωνα, ανατίθεται στον Καίσαρα για πέντε χρόνια (58-54 π.Χ.) η διοίκηση της Ιλλυρίας και επιπλέον της Εντεύθεν και της Εκείθεν των Άλπεων Γαλατίας. Ο νέος ισχυρός άνδρας της Ρώμης είχε έτσι την ευκαιρία να αντισταθμίσει τις επιτυχίες του Πομπήιου στην Ανατολή, να συνεχίσει το έργο του θείου του Μάριου συντρίβοντας τα κελτικά φύλα στη Δύση, να αποκτήσει τη φήμη μεγάλου στρατιωτικού ηγέτη και να πλουτίσει. Θα χρειαζόταν βεβαίως άλλα τέσσερα χρόνια για να ολοκληρώσει τους μεγάλους κατακτητικούς του πολέμους στη Γαλατία. Η θητεία του θα ανανεωθεί πράγματι χάρη στην υποστήριξη των δύο άλλων ισχυρών ανδρών, που με τη μεσολάβηση του Καίσαρα θα ξεπεράσουν τις διαφωνίες τους και θα ανανεώσουν την Τριανδρία στη Λούκα το 56 π.Χ. — θα αποτραπεί έτσι η εκλογή στο υπατικό αξίωμα του Λεύκιου Δομίτιου Αηνοβάρβου, που δεσμευόταν ότι ως ύπατος θα αφαιρούσε από τον Καίσαρα τις επαρχίες του, πριν ακόμη λήξει η πενταετής θητεία εκείνου. Αμέσως μετά την ανανέωση της Τριανδρίας υποβάλλουν υποψηφιότητα για την υπατεία του 55 π.Χ. ο Πομπήιος και ο Κράσσος και εκλέγονται. Ο καθένας αναλαμβάνει από μία επαρχία, την Ισπανία και τη Συρία αντίστοιχα, ενώ στον Καίσαρα αναθέτουν για άλλα πέντε χρόνια τη διοίκηση της Γαλατίας. Στα *Υπομνήματα για τον Γαλατικό Πόλεμο* (Commentarii de Bello Gallico), ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της κλασικής λατινικής γλώσσας, ο Καίσαρας αφηγείται αριστοτεχνικά τις επιχειρήσεις του, που έμελλε να καθορίσουν το μέλλον της Ευρώπης.

Ωστόσο το τέλος της Τριανδρίας επιβάλλεται από τις ίδιες τις ιστορικές εξελίξεις: ο Κράσσος θα σκοτωθεί στις Κάρρες, όπου οι Ρωμαίοι υφίστανται ατιμωτική πανωλεθρία από τους Πάρθους (53 π.Χ.). Η αντιπαλότητα πάλι μεταξύ Καίσαρα και Πομπήιου συν τω

χρόνω θα ενταθεί. Σε αυτή την εξέλιξη σημαντικό ρόλο θα παίξει η απώλεια της Ιουλίας, της κόρης του Καίσαρα και συζύγου του Πομπήιου — με αυτό τον δεσμό ο Καίσαρας είχε φροντίσει να ενισχύσει τη σχέση του με τον Πομπήιο. Στην αναπόφευκτη σύγκρουσή τους θα συμπαρασύρουν μηχανισμούς και θεσμούς άρρηκτα συνδεδεμένους με τους ίδιους αλλά και με το ρωμαϊκό πολίτευμα.

3.5. Η διάλυση της Τριανδρίας, η ρήξη μεταξύ Πομπήιου και Καίσαρα και η εμφύλια σύγκρουση

Οι επιτυχίες του Καίσαρα στη Γαλατία είχαν θορυβήσει τους συγκλητικούς αντιπάλους του — έτσι κι αλλιώς η εχθρότητα του στρατηγού απέναντί τους ήταν από καιρό δεδομένη. Προσπάθησαν λοιπόν να προσεταιριστούν τον Πομπήιο και να κερδίσουν την υποστήριξή του απέναντι σε εκείνον που θεωρούσαν ακόμη πιο επικίνδυνο αντίπαλό τους. Έτσι το 52 π.Χ., μετά τη φυσική διάλυση της Τριανδρίας λόγω του βίαιου θανάτου του Κράσσου την προηγούμενη χρονιά και ενώ στη Ρώμη είχαν ξεσπάσει ταραχές μετά τη δολοφονία του Κλώδιου*, η Σύγκλητος με *έσχατο ψήφισμά* της (senatus consultum ultimum) ονόμασε τον Πομπήιο *ύπατο χωρίς συνύπατο* (consul sine collega) και του ανέθεσε την προστασία της respublica. Ο Καίσαρας αντέδρασε καταρχάς με ψυχραιμία και με πνεύμα συμβιβασμού παρά την έκδηλη εχθρότητα της Συγκλήτου απέναντί του: σταμάτησε τους *“δικούς του”* δημάρχους, που πίεζαν να οριστεί εκείνος ως συνύπατος, και τους εξουσιοδότησε να προτείνουν να του επιτραπεί με τη λήξη της θητείας του στη Γαλατία να υποβάλει υποψηφιότητα για την υπατεία χωρίς να επιστρέφει στη Ρώμη, ώστε να μπορέσει να ολοκληρώσει τις στρατιωτικές του επιχειρήσεις. Ο Πομπήιος δέχτηκε την πρόταση παρά το γεγονός ότι αργότερα έδειξε να υπαναχωρεί από τη συμφωνία. Είναι αλήθεια πως η εκλογή του Καίσαρα στο υπατικό αξίωμα χωρίς να προηγηθεί η διάλυση του στρατού του και η παραίτησή του από τις ανθυπατικές εξουσίες — πράγμα που δεν προέβλεπε ο σχετικός νόμος — αποτελούσε σαφή απειλή για τον Πομπήιο, που θα κινδύνευε να περάσει σε δεύτερη μοίρα ως ισχυρός στρατιωτικός ηγέτης, μια που οι στρατιωτικές επιτυχίες του αντίζηλού του ήταν όχι μόνο λαμπρές αλλά και πρόσφατες, ενώ οι δικές του μακρινές και θαμπές πια από τον χρόνο. Ο Καίσαρας άρχισε εξάλλου, στο όνομα του βουλευμάτος της Συγκλήτου αλλά κατά βάσιν παράνομα, να στρατολογεί νέους στρατιώτες, παράλληλα με τις στρατολογήσεις που έκανε ο Πομπήιος στην Ιταλία.

Ωστόσο ο ύπατος του 51 π.Χ. Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος (M. Claudius Marcellus) υπέβαλε στη Σύγκλητο την πρόταση να αντικατασταθεί ο Καίσαρας προτού λήξει η θητεία του ως ανθυπάτου (δηλαδή πριν από το 49 π.Χ.), με τη δικαιολογία αφενός ότι ο πόλεμος στη Γαλατία είχε ολοκληρωθεί με επιτυχία, αφετέρου ότι ο νόμος που είχε εισηγηθεί ο ίδιος ο Πομπήιος — ο οποίος είχε ξεχάσει, όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος αργότερα, τη συμφωνία που είχε κάνει με τον Καίσαρα — όριζε χωρίς εξαίρεση ότι για να μπορεί κάποιος να υποβάλει υποψηφιότητα για δημόσιο αξίωμα θα έπρεπε να βρίσκεται ο ίδιος στη Ρώμη. Ο Καίσαρας προσπάθησε καταρχάς να προβάλει αντίσταση μέσω των δημάρχων και του δεύτερου υπάτου, του Σέρβιου Σουλπικίου. Όταν όμως διαπίστωσε ότι δεν είχε θερμούς υποστηρικτές, απηύθυνε επιστολή προς τη Σύγκλητο ζητώντας να μην του αφαιρεθεί το προνόμιο του ελέγχου του στρατού και της διοίκησης των επαρχιών του, που του είχε δοθεί με απόφαση του λαού, ή στην έσχατη περίπτωση να αφαιρεθεί το ίδιο αυτό προνόμιο και από τους άλλους στρατηγούς — εννοώντας προφανώς τον Πομπήιο. Έκανε επίσης τη συμβιβαστική πρόταση να παραδώσει οκτώ από τις λεγεώνες του και να κρατήσει δύο και τη διοίκηση της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας ή τουλάχιστον μία λεγεώνα και την Ιλλυρία, μέχρι την εκλογή του στη θέση του υπάτου. Οι προτάσεις του όμως προσέκρουσαν στην αποφασιστική άρνηση των αντιπάλων του.

Η οριστική ρήξη θα εκδηλωθεί τον Ιανουάριο του 49 π.Χ.: ο Καίσαρας είχε στρατοπεδεύσει με τα στρατεύματά του στη Ραβέννα σχεδιάζοντας να προχωρήσει σε πόλεμο σε περίπτωση που η Σύγκλητος στρεφόταν δυναμικά εναντίον του. Έτσι, όταν έγινε γνωστό ότι το βέτο των δημάρχων είχε αγνοηθεί και ότι οι ίδιοι είχαν εγκαταλείψει τη Ρώμη, ο ίδιος αποφάσισε να διαβεί με ένα μικρό στρατιωτικό σώμα τον ποταμό Ρουβίκωνα, το όριο της επαρχίας του, και να βαδίσει (σαν νέος Σύλλας) εναντίον της ‘αιώνιας πόλης’. Αυτή είναι η πρώτη στρατιωτική ενέργεια που πυροδοτεί έναν μακροχρόνιο εμφύλιο πόλεμο. Χαρακτηριστικό του θα είναι η λυσσαλέα αντίσταση των αντιπάλων του Καίσαρα και η διασπορά των πολεμικών επιχειρήσεων απ’ άκρου εις άκρον της ρωμαϊκής επικράτειας.

Ο Πομπήιος δεν περίμενε να αναμετρηθεί με τον αντίπαλό του σε ιταλικό έδαφος, αλλά πέρασε με τον στόλο και τον στρατό του στην Ελλάδα με στόχο να στρατολογήσει και να εκπαιδεύσει νέες δυνάμεις, ώστε να μπορεί με αυτές και με τα πλοία του να χτυπήσει τον Καίσαρα στην Ιταλία. Ο Καίσαρας όμως θα μεταφέρει τη σύγκρουση στην Ελλάδα, αφού πρώτα θα έχει νικήσει στην Ισπανία στρατεύματα των υποστηρικτών της *res publica*. Άλλωστε από τον Νοέμβριο του 49 π.Χ. ο Καίσαρας έχει ανακηρυχθεί σε δικτάτορα.

Η αποφασιστική μάχη με τον Πομπήιο δίνεται στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας το 48 π.Χ.: ο Καίσαρας νικά κατά κράτος. Μπροστά στα κουφάρια χιλιάδων νεκρών αντιπάλων συμπολιτών του λέγεται πως είπε — αποκαλύπτοντας έτσι την πραγματική αιτία της ανάληψης του πολέμου που είχε ξεκινήσει ο ίδιος: «Αυτοί το θέλησαν. Αν εγώ, ο Γάιος Ιούλιος Καίσαρας, που είχα κάνει τόσα ανδραγαθήματα, δεν είχα ζητήσει τη βοήθεια των στρατιωτών μου, θα με είχαν καταδικάσει». Και είναι αλήθεια ότι ο Κάτωνας ο Νεότερος είχε επανειλημμένα δεσμευτεί με όρκο ότι θα κατήγγελλε τον Καίσαρα μετά την αποστρατεία του και θα τον έσερνε στο δικαστήριο για όλες τις παράνομες ενέργειες που είχε διαπράξει ως ύπατος το 59 π.Χ.

Μετά την ήττα του ο Πομπήιος θα αναζητήσει καταφύγιο στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, που από τα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. είχε εξελιχθεί σε ρωμαϊκό “προτεκτοράτο”, αλλά βρισκόταν και η ίδια σε εσωτερικές περιπέτειες, αφού εδώ συγκρούονταν οι δυνάμεις του βασιλιά Πτολεμαίου ΙΓ’ με εκείνες της Κλεοπάτρας, της κατά εννέα χρόνια μεγαλύτερης αδελφής και συζύγου του. Ο Πομπήιος, που είχε υποστηριχθεί στο παρελθόν από την Κλεοπάτρα, καθώς εκείνη δεν υπολόγιζε σε νίκη του Καίσαρα, θα δολοφονηθεί σε ενέδρα που θα του στήσει ο Πτολεμαίος με την ελπίδα ότι έτσι θα γίνει αρεστός στον Καίσαρα.

3.6. Η οριστική στρατιωτική επικράτηση του Καίσαρα

Ο Καίσαρας καταδίωξε τον αντίπαλό του μέχρι την Αφρική, όπου και ενημερώθηκε για τη δολοφονία του Πομπήιου από άνδρες του Πτολεμαίου, που μάλιστα του παρέδωσαν το κομμένο κεφάλι και το δαχτυλίδι του αντιπάλου του. Κατά την παράδοση ο Καίσαρας έκλαψε, όταν παρέλαβε τα μακάβρια “δώρα”. Ο Πλούταρχος αποδίδει στη δίκαιη διάθεση για εκδίκηση του θανάτου του Πομπήιου τη δολοφονία στενών συνεργατών του Πτολεμαίου με εντολή του Καίσαρα. Άλλωστε στον πόλεμο Πτολεμαίου και Κλεοπάτρας ο Καίσαρας υποστήριξε την Κλεοπάτρα, άγνωστο κατά βάσιν γιατί. Κάποιοι ιστορικοί απέδωσαν την ανάληψη αυτού του ‘αλεξανδρινού πολέμου’, που δεν ήταν αναγκάιος, στον έρωτα του Καίσαρα γι’ αυτή τη γυναίκα, κάποιοι άλλοι στη διάθεσή του να δώσει ένα αποφασιστικό χτύπημα στην πλευρά του Πτολεμαίου, που είχε αρχίσει να εκδηλώνει προκλητική αλαζονεία και να ισχυρίζεται ότι θα μπορούσε να εξολοθρεύσει και τον Πομπήιο και τον Καίσαρα. Ωστόσο πιο πιθανό φαίνεται ότι ο Καίσαρας ενεπλάκη στην Αίγυπτο, γιατί επιθυμούσε να προσποριστεί τα μέσα για τη συνέχιση του δικού του αγώνα. Η χώρα χρωστούσε στη Ρώμη από την εποχή του Αυλητή, του πατέρα της Κλεοπάτρας και του

Πτολεμαίου, τεράστια ποσά. Βεβαίως η εμπλοκή του Καίσαρα στην τοπική διαμάχη τού στοίχισε εννέα μήνες παραμονής στην Αλεξάνδρεια και παραλίγο τη ζωή του.

Η αποφασιστική μάχη δόθηκε τον Μάρτιο του 47 π.Χ. Στο πλευρό του Καίσαρα είχαν προστρέξει ο Μιθριδάτης της Περγάμου και ο Αντίπατρος, αρμοστής (curator) της Ιουδαίας. Ιδιαίτέρως η συμβολή του τελευταίου υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τη νικηφόρα έκβαση του πολέμου. Είχε στις εντολές του περί τους 1500 οπλίτες εβραϊκής καταγωγής και κατάφερε να προσεταιριστεί τις εβραϊκές κοινότητες του Δέλτα του Νείλου. Ύστερα από σκληρή αναμέτρηση, κατά την οποία ο Καίσαρας κινδύνευσε σοβαρά, ενώ ο Πτολεμαίος πνίγηκε στον Νείλο, η Αλεξάνδρεια παραδόθηκε στις ρωμαϊκές δυνάμεις. Ο Καίσαρας διέταξε να ανασυρθεί το πτώμα του Πτολεμαίου από τον ιερό ποταμό, τον κήδεψε με κάθε τιμή — επιδιώκοντας να συγκινήσει τους Αιγυπτίους — και εγκατέστησε στον θρόνο την Κλεοπάτρα, που κυοφορούσε ήδη τον Καισαρίωνα, τον μικρό Καίσαρα — και στο πλευρό της τον πολύ μικρό αδελφό της, Πτολεμαίο ΙΔ', ως σύζυγό της. Άφησε μάλιστα στην Αίγυπτο ένα πολύ μεγάλο μέρος του στρατού του, που θα ήταν έτοιμο να εγγυηθεί αφενός την ασφάλεια των μοναρχών, που δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στον λαό της χώρας, αφετέρου την υποταγή της περιοχής στα κελεύσματα της Ρώμης.

Τον Ιούνιο του 47 π.Χ. ο Καίσαρας σάλπαρε για τη Συρία, προκειμένου να εδραιώσει εκεί τους δεσμούς του με την περιοχή και κυρίως με τις πόλεις που είχαν δραστηριοποιηθεί, για να τον υποστηρίξουν κατά τον αλεξανδρινό πόλεμο. Στην Ανατολή κατάφερε να αντιμετωπίσει νικηφόρα τον Φαρνάκη, γιο του Μιθριδάτη ΣΤ'. Εξέφρασε μάλιστα την προσωπική του ικανοποίηση για την ταχύτητα με την οποία έδωσε τέλος σε αυτή την αναμέτρηση, με τη γνωστή του φράση *veni, vidi, vici* ('ήλθα, είδα, νίκησα'), την οποία παρουσίασε εν καιρώ πάνω σε μία πινακίδα στο πλαίσιο της θριαμβικής του παρέλασης στη Ρώμη.

Μετά τις αναμετρήσεις με τους αντιπάλους του στα Φάρσαλα, στην Αλεξάνδρεια και στη Ζήλα ο Καίσαρας επιστρέφει στη Ρώμη στις αρχές Οκτωβρίου του 47 π.Χ. Ο Αντώνιος, ως ο στενότερος συνεργάτης του δικτάτορα και κατά βάσιν υπαρχηγός του, είχε ήδη επεκτείνει χρονικά, παρά τον ρωμαϊκό νόμο, τη δικτατορία του Καίσαρα και για το 47 π.Χ. Τις πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου όμως ο Καίσαρας αναχωρεί για την Αφρική, για να αντιμετωπίσει τις πολυάριθμες δυνάμεις των υποστηρικτών της *respublica*, που είχαν ανασυνταχθεί στη σημερινή περιοχή της Τυνησίας υπό τη σκέπη του βασιλιά της Νουμιδίας Ιόβα — είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτές τις δυνάμεις δεν συμμετέχουν εκ πεποιθήσεως ούτε ο Κικέρωνας ούτε ο Κάσσιος, συμμετέχει όμως ο Κάτωνας και μαζί του και άλλοι ικανοί στρατιωτικοί ηγέτες. Ο 'αφρικανικός πόλεμος' θα αποδειχτεί δύσκολη εκστρατεία, θα ολοκληρωθεί όμως με αδιαμφισβήτητη νίκη του Καίσαρα στη Θάψο τον Απρίλιο του 46 π.Χ. Όταν ο Κάτωνας πληροφορείται στην Ύτιχη, στην περιοχή της σημερινής Τυνησίας, όπου βρίσκεται, την ολοκληρωτική καταστροφή, αυτοκτονεί.

Τον Ιούλιο του 46 π.Χ. και αφού έχει διευθετήσει θέματα διοίκησης της Αφρικής, ο Καίσαρας επιστρέφει στη Ρώμη, αλλά τις πρώτες μέρες του Νοέμβρη αναχωρεί για την Ισπανία, όπου οι δυνάμεις των αριστοκρατικών έχουν ανασυνταχθεί υπό την αιγίδα των γιων του Πομπήιου: του Γναίου Πομπήιου του νεότερου και του αδελφού του Σέξτου. Στην Ισπανία ο Καίσαρας θα μείνει για έναν χρόνο, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα αντίπαλα στρατεύματα. Η αντίσταση των αντιπάλων θα είναι εξαιρετικά σθεναρή. Μάλιστα στην πιο κρίσιμη στιγμή της μάχης στη Μούνδα τον Μάρτιο του 45 π.Χ. ο Καίσαρας θα κάνει τη σκέψη ακόμη και να αυτοκτονήσει. Ωστόσο η μάχη θα οδηγήσει σε ολοκληρωτική νίκη των καισαρικών.

3.7. Η δικτατορία του Καίσαρα και η συνωμοσία εναντίον του

Μετά τη νίκη στην Ισπανία η Σύγκλητος είναι πια (χάρη και στα νέα μέλη της) πειθήνιο όργανο του δικτάτορα. Άλλωστε η εξουσία του, που έχει παραταθεί ήδη από το 46 π.Χ. για άλλα δέκα χρόνια, μετονομάζεται το 45 π.Χ. σε *dictatura perpetua*, 'δικτατορία εις το διηνεκές', 'δικτατορία χωρίς χρονικό περιορισμό', αντίθετα προς τις θεμελιώδεις αρχές του ρωμαϊκού πολιτεύματος. Ο Καίσαρας δεν έκρυβε εξάλλου ούτε τη διάθεσή του να αλλάξει ριζοσπαστικά το παλαιό πολίτευμα της Ρώμης ούτε την επιθυμία του να συγκεντρώσει στο πρόσωπό του πλήθος εξουσιών: από το 48 π.Χ. και εξής εκλέγεται κάθε χρόνο ύπατος· κατέχει, χωρίς να έχει εκλεγεί δήμαρχος, τη δημαρχιακή εξουσία (*tribunicia potestas*)· γίνεται μέλος σε όλα τα ιερατικά συμβούλια των πατρικίων. Επιπλέον αναλαμβάνει δικαιώματα και αντίστοιχες εξουσίες που είχε μέχρι τότε μόνο η Σύγκλητος, όπως το δικαίωμα να συνάπτει ειρήνη και να κηρύσσει πόλεμο ή να ορίζει με δική του απόφαση τους διοικητές των επαρχιών. Ο συνειρμικός συσχετισμός των εκτεταμένων εξουσιών του ανεξέλεγκτου ηγέτη με τον τύπο της ελληνικής τυραννίδας και της ανατολικής μοναρχίας ήταν με βεβαιότητα απλώς αυτόματος για πολλούς Ρωμαίους. Μάλιστα στο αποκορύφωμα της πολιτικής του δύναμης ο Καίσαρας θα δεχτεί με αυταρέσκεια τη θρησκευτική λατρεία του πλήθους. Δεν διαμαρτυρήθηκε εξάλλου, όταν η Σύγκλητος ενέκρινε ψήφισμα που οδηγούσε στη θεοποίησή του: ο μήνας *Quintilis* μετονομάστηκε σε *Iulius*· ιδρύθηκε ένα ειδικό σώμα ιερέων (οι *Iulii Lupercii*) όπως και ναός αφιερωμένος στον ρωμαίο ηγέτη και τη θεά *Clementia*, την Επιείκεια, που δίκαια αναγνωριζόταν ως ιδιαίτερη αρετή του — το τέλος του θα πλήξει σοβαρά την αποτελεσματικότητά της και το κύρος της ως πολιτικής αρετής.

Στα πολιτικά σχέδια του Καίσαρα ανήκε με βεβαιότητα η ριζοσπαστική αλλαγή παραδοσιακών δομών του πολιτεύματος. Κύριο όραμά του ήταν η παραχώρηση προνομίων που μέχρι τότε χαρακτήριζαν μόνο τους ρωμαίους πολίτες και τη μικρή συγκλητική αριστοκρατία, σε περισσότερους κατοίκους της ρωμαϊκής επικράτειας· όλοι οι πληθυσμοί της θα έπρεπε κατά τη γνώμη του να εκπροσωπούνται στη Σύγκλητο. Υποδέχτηκε άλλωστε στη συγκλητική οικογένεια τους φίλους και τους πιστούς υποστηρικτές του χωρίς να τηρήσει τους παραδοσιακούς όρους για την ένταξή τους — την καταγωγή και την προηγούμενη πολιτική σταδιοδρομία. Πίστευε εξάλλου ότι το δικαίωμα του ρωμαίου (ή του λατίνου) πολίτη θα έπρεπε να παραχωρηθεί και στους κατοίκους των επαρχιών.

Ωστόσο η ιθύνουσα τάξη δεν ήταν ούτε και τώρα πρόθυμη να παραχωρήσει σημαντικά προνόμιά της σε ανάξια, κατά την κρίση της, πλήθη. Το βασικό εμπόδιο, ο ανεξέλεγκτος μονάρχης, που η πολιτική του στάση, ακόμη και η δημόσια εμφάνισή του θύμιζαν βασιλιά, κι ας αρνιόταν ο ίδιος πως είχε ανάλογες βλέψεις, έπρεπε να παραμεριστεί. Η δολοφονία του Καίσαρα προετοιμάστηκε από μία πολυπληθή ομάδα συνωμοτών με αρχηγούς συγκλητικούς αμνηστευμένους από τον ίδιο τον Καίσαρα για την παλιά πολιτική τους δράση στο πλευρό της αριστοκρατικής παράταξης: τον Γάιο Κάσσιο Λογγίνο και τον Μάρκο Ιούνιο Βρούτο. Στις Ειδούς του Μαρτίου (15 Μαρτίου) του 44 π.Χ. ο Καίσαρας κυριολεκτικά σφαγιάστηκε, ενώ προσερχόταν σε μία συνεδρία της Συγκλήτου, που μάλιστα θα λάμβανε χώρα στο βουλευτήριο (*curia*) του Πομπήιου. Οι συνωμότες όμως δεν βρήκαν συμμάχους ούτε στον λαό ούτε στον στρατό. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά τη δολοφονία ο Μάρκος Βρούτος στράφηκε προς τους άλλους Συγκλητικούς και επιχείρησε να εξηγήσει γιατί αποφάσισαν να δολοφονήσουν τον Καίσαρα, εκείνοι όμως δεν έμειναν να τον ακούσουν, αλλά τράπηκαν πανικοβλημένοι σε φυγή.

Οι συνωμότες επιδίωξαν αμέσως να έρθουν σε συνεννόηση με τον Αντώνιο, ύπατο εκείνη τη χρονιά, και τον Λέπιδο, τον διορισμένο από τον δικτάτορα αρχηγό του ιππικού. Στις 17 Μαρτίου ο Αντώνιος συγκάλεσε τη Σύγκλητο και κατέστησε σαφές ότι η ανακήρυξη του Καίσαρα σε τύραννο, όπως επιθυμούσαν οι δολοφόνοι του, θα προκαλούσε τεράστια αναστάτωση στο κράτος, αλλά και σε πολλούς συγκλητικούς που όφειλαν την καριέρα και

τη θέση τους στον Καίσαρα· αν οι ενέργειες εκείνου κηρύσσονταν παράνομες, θα έπρεπε όλοι οι κατά κάποιον τρόπο ευνοούμενοί του να υποστούν τις συνέπειες. Ο Αντώνιος πρότεινε εξάλλου οι νόμοι του Καίσαρα να μείνουν σε ισχύ και να δοθεί αμνηστία στους συνωμότες και δολοφόνους. Στη συνεδρίαση της Συγκλήτου την επόμενη μέρα (στις 18 Μαρτίου) ο Αντώνιος και ο Πείσωνας, πεθερός του Καίσαρα, ζήτησαν να αναγνωσθεί δημόσια η διαθήκη του και να γίνει δημόσια κηδεία. Πράγματι, όταν έγινε γνωστό τι άφηνε ο δολοφονημένος δικτάτορας σε κάθε άρρενα ρωμαίο πολίτη, ξέσπασε πραγματική λαϊκή οργή εναντίον των δολοφόνων — είναι βέβαιο ότι οι εισηγητές της πρότασης για τη δημόσια ανάγνωση της διαθήκης επιδίωξαν και τουλάχιστον ως ένα βαθμό οργάνωσαν αυτή τη μαζική αντίδραση. Μάλιστα μεταξύ των κληρονόμων αναγνώσθηκε και το όνομα του Δέκιμου Βρούτου Αλβίνου, ενός από τους συνωμότες, γεγονός που εξόργισε ακόμη περισσότερο το πλήθος.

4. Η τρίτη φάση των εμφύλιων πολέμων

4.1. Αντώνιος και Οκταβιανός

Στην τελευταία του διαθήκη ο Καίσαρας όριζε κληρονόμο του μεγαλύτερου μέρους της περιουσίας του τον θετό του γιο Γάιο Οκτάβιο, τον γόνο ενός ομώνυμου ιππέα, και της Ατίας, ανιψιάς του δικτάτορα, κόρης της αδελφής του Ιουλίας και του Μάρκου Άτιου Βάλβου. Μετά την υιοθεσία του από τον Καίσαρα ο Οκτάβιος ονομάστηκε Γάιος Ιούλιος Καίσαρ Οκταβιανός. Ο ίδιος επέμενε να ονομάζεται μόνο με το όνομα του θετού του πατέρα, Γάιος Ιούλιος Καίσαρ, ώστε η σχέση του με τον Καίσαρα να προβάλλει αμέσως ως κύριο στοιχείο της ταυτότητάς του.

Όταν δολοφονήθηκε ο θετός του πατέρας, ο Οκταβιανός δεν ήταν καν δεκαεννιά ετών (γεννήθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου του 63 π.Χ.), ήταν λοιπόν πολύ μικρός για να διαδεχτεί τον Καίσαρα στην κορυφή της εξουσίας. Τη θέση αυτή θα διεκδικήσει ο κατά είκοσι χρόνια μεγαλύτερός του Αντώνιος, που θα προσπαθήσει στην αρχή να πετύχει έναν συμβιβασμό με τη Σύγκλητο. Μέρος αυτού του συμβιβασμού ήταν η αμνήστευση των δολοφόνων του Καίσαρα, την οποία οι βετεράνοι του δικτάτορα είδαν με δυσαρέσκεια. Απώτερος όμως στόχος του Αντώνιου φαίνεται πως ήταν να αποδυναμώσει τους αντιπάλους του Καίσαρα. Παράλληλα ήθελε να εξυπηρετήσει τα προσωπικά του συμφέροντα, να συγκεντρώσει στα χέρια του πλούτο και δύναμη.

Έτσι οι πραιτορες Μάρκος Βρούτος και Κάσσιος, που με απόφαση της Συγκλήτου βρίσκονταν παρά το αξίωμά τους εκτός πόλεως, πράγμα βεβαίως που τους απήλλαξε από τον κίνδυνο να πέσουν θέματα αντεκδίκησης, θα αναλάμβαναν το ταπεινωτικό για τη θέση τους καθήκον να αγοράσουν σιτάρι στη Σικελία και την Ασία. Μετά τη λήξη της θητείας τους θα στέλνονταν ως διοικητές στις ασήμαντες επαρχίες της Κρήτης και της Κυρήνης, που δεν προέβλεπαν τη διοίκηση στρατευμάτων. Ο Βρούτος και ο Κάσσιος θα αντισταθούν σε αυτή την τακτική υπονόμευσής τους και θα καταφύγουν στην Ανατολή με στόχο να περάσουν από εκεί στην αντεπίθεση. Ο Βρούτος θα καταφέρει μάλιστα να προσεταιριστεί τους γόνους ισχυρών ρωμαϊκών οικογενειών, που βρίσκονται για σπουδές στην Αθήνα — μεταξύ αυτών τον γιο του Κικέρωνα Μάρκο και τον μελλοντικό σπουδαίο ποιητή Οράτιο —, και να ελέγξει τη διοίκηση της Μακεδονίας, που θα του ανατεθεί εν τέλει και επίσημα από τη Σύγκλητο. Ο Κάσσιος θα καταφέρει να πάρει με το μέρος του τις ρωμαϊκές λεγεώνες που βρίσκονταν στη Συρία.

Ο Οκταβιανός θα αντιδράσει στα σχέδια του Αντώνιου, που περιλάμβαναν και τη δική του αποδυναμωση, και θα διεκδικήσει ως νόμιμος κληρονόμος του Καίσαρα τα δικαιώματά του στη διαχείριση της εξουσίας. Στο πρόσωπό του ο Κικέρωνας, ο βασικός υπερασπιστής των συμφερόντων της Συγκλήτου, πίστεψε πως είχε βρει έναν φίλο που αντιμετώπιζε με προσοχή και σεβασμό τη συγκλητική αριστοκρατία, ταυτόχρονα όμως περιβαλλόταν από

ανθρώπους σαφώς απειλητικούς για τους υποστηρικτές της. Η ιστορία τον δικαίωσε μόνο εν μέρει. Από τον Σεπτέμβριο του 44 π.Χ. ο μεγαλύτερος ρήτορας της Ρώμης θα στραφεί με μία σειρά πύρινων λόγων εναντίον του Αντώνιου. Ακολουθώντας το μεγάλο του πρότυπο, τον Δημοσθένη, και παρά τον πεσιμισμό που αποπνέει ο σχετικός συνειρμός, ο Κικέρωνας ονόμασε αυτούς τους δεκατέσσερις συνολικά λόγους του Φιλιππικούς (orationes Philippicae). Ο Αντώνιος θα εκδικηθεί με βαρβαρότητα, όταν θα του το επιτρέψουν οι συνθήκες.

Στο μεταξύ βρίσκεται σε αντιπαράθεση με τον Οκταβιανό. Όταν ο Αντώνιος αρνήθηκε να ικανοποιήσει τις αξιώσεις του νόμιμου κληρονόμου του Καίσαρα, εκείνος ως πραίτορας — το αξίωμα, όπως και τον τίτλο του συγκλητικού, τού το είχε απονεμίσει με απόφασή της η Σύγκλητος — στράφηκε εναντίον του με τη βοήθεια δικών του στρατιωτικών δυνάμεων. Τον Απρίλιο του 43 π.Χ. τα συγκλητικά στρατεύματα μαζί με τον στρατό του Οκταβιανού νικούν τον Αντώνιο, που πολεμούσε τον Δέκιμο Βρούτο στη βόρεια Ιταλία, οι δύο ύπατοι όμως, ο Ίρτιος και ο Πάνσας, διοικητές των συγκλητικών στρατευμάτων, σκοτώνονται. Ο Αντώνιος ανακηρύσσεται εχθρός της πολιτείας και η περιουσία του όπως και αυτή των υποστηρικτών του δημεύεται. Σε αυτό το κρίσιμο χρονικό σημείο ο Οκταβιανός θα κρατήσει εχθρική απόσταση από τη Σύγκλητο: αντί να συνεχίσει τον αγώνα εναντίον του Αντώνιου, θα βαδίσει με τον στρατό του ενάντια στη Ρώμη. Η αλήθεια βέβαια είναι ότι η γερουσία δεν είχε δείξει καμία διάθεση να ευνοήσει τα σχέδια του Οκταβιανού: του είχε αρνηθεί το δικαίωμα να γίνει ύπατος, να τελέσει θρίαμβο — ενώ είχε παραχωρήσει αυτό το δικαίωμα στον Δέκιμο Βρούτο — και να δώσει στους στρατιώτες του χρηματική αμοιβή. Αντίθετα είχε ενισχύσει την εξουσία του Κάσσιου και του Βρούτου στην Ανατολή και είχε αναθέσει στον Σέξτο Πομπήιο τη διοίκηση του στόλου και τον έλεγχο των ακτών. Ωστόσο μπροστά στη νέα στρατιωτική απειλή οι συγκλητικοί θα αναθεωρήσουν και θα δώσουν το πράσινο φως για την εκλογή του Οκταβιανού στο αξίωμα του υπάτου. Ως ύπατος πια ο Οκταβιανός θα πετύχει να ψηφιστεί νόμος που προέβλεπε την ερήμην καταδίκη των δολοφόνων του Καίσαρα. Στον ορίζοντα διαγράφεται καθαρά η προοπτική μίας νέας σφοδρής εμφύλιας σύγκρουσης.

4.2. Η 'δεύτερη Τριανδρία'

Η αρχή του τέλους θα σημάνει για τη Σύγκλητο τον Νοέμβριο του 43 π.Χ., όταν ο Αντώνιος, ο Λέπιδος και ο Οκταβιανός θα συναντηθούν κοντά στη σημερινή Μπολόνια της βόρειας Ιταλίας (στην αρχαία Μπονώνια, σε ένα νησάκι στη μέση του ποταμού Λαβίνιου), για να συνάψουν συμφωνία συνεργασίας. Η νέα Τριανδρία, που ορίστηκε να παραμείνει ενεργή για πέντε χρόνια, αποφάσισε να αναλάβει δράση στην Ανατολή εναντίον του Βρούτου και του Κάσσιου. Ο Αντώνιος και ο Οκταβιανός ορίστηκαν επικεφαλής αυτής της εκστρατείας· ο Λέπιδος θα έμενε στην Ιταλία.

Στη Ρώμη επικρατούν για ακόμη μια φορά συνθήκες στυγνής τρομοκρατίας· η εποχή του Μάριου και του Σύλλα αναβιώνει οδυνηρά. Ένας ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός υποστηρικτών της Συγκλήτου και των δολοφόνων του Καίσαρα θανατώνεται — ανάμεσά τους και ο Κικέρωνας —, και οι περιουσίες τους δημεύονται. Ωστόσο είναι πάρα πολλοί εκείνοι που διέφυγαν και εντάχθηκαν είτε στον στρατό του Βρούτου και του Κάσσιου στην Ανατολή είτε στον στόλο του Σέξτου Πομπήιου, του γιου του Γναίου Πομπήιου, που είχε καταλάβει στο μεταξύ τη Σικελία. Το φθινόπωρο του 42 π.Χ. τα αντίπαλα στρατεύματα θα συγκρουστούν στην Ελλάδα, στους Φιλίππους της Μακεδονίας. Ο στρατός του Βρούτου και του Κάσσιου θα ηττηθεί και οι ίδιοι θα αυτοκτονήσουν.

Μπορεί η Τριανδρία να φάνηκε προς στιγμή πως επικρατεί, ωστόσο η ύπαρξή της αποδείχθηκε εξαιρετικά εύθραυστη. Τα μέλη της βρίσκονται μπροστά σε σημαντικά προβλήματα όχι μόνο λόγω της ανάγκης διανομής των εδαφών της ρωμαϊκής επικράτειας

μεταξύ τους, αλλά και γιατί έχουν ανάγκη από χρήματα και εδάφη, για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των στρατιωτών τους. Ο Οκταβιανός προσπάθησε να λύσει το πρόβλημα δημεύοντας τη γη δεκαοκτώ πλούσιων κοινοτήτων της Ιταλίας. Ο Αντώνιος στράφηκε προς την Αίγυπτο και ως σύζυγος της Κλεοπάτρας έγινε κύριος του πλούτου της.

Παρά το γεγονός ότι οι κρίσεις στη σχέση των δύο ανδρών ήταν αναπόφευκτες και αλληπάλληλες, δεν έλειψαν οι προσπάθειες για ανανέωση των συμφωνιών αμοιβαίας υποστήριξης και συνεργασίας: το 40 π.Χ. Οκταβιανός και Αντώνιος συναντιούνται στο Βρεντέσιο (Brundisium, το σημερινό Μπρίντεζι) και μοιράζουν έτσι τα εδάφη, ώστε το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας να περάσει στα χέρια του πρώτου και το ανατολικό στον δεύτερο — ο Λέπιδος κρατούσε την Αφρική· η συμφωνία επισφραγίζεται με τον γάμο του Αντώνιου με την αδελφή του Οκταβιανού, την Οκταβία. Το 37 π.Χ. οι δύο άνδρες συναντιούνται και πάλι στον Τάραντα και αποφασίζουν να ανανεώσουν τη συμμαχία τους για άλλα πέντε χρόνια. Ο Οκταβιανός συμφωνεί να ενισχύσει στρατιωτικά την εκστρατεία του Αντώνιου εναντίον των Πάρθων και ο Αντώνιος να αφήσει 120 πλοία στον Οκταβιανό. Ωστόσο το 36 π.Χ. ο Αντώνιος ανακοίνωσε τον γάμο του με την Κλεοπάτρα και προχώρησε σε οριστική ρήξη με τον Οκταβιανό. Στην αντιπαράθεση που ακολούθησε ο Οκταβιανός φρόντιζε να προβάλλει συστηματικά πόσο η στάση του αντιπάλου του αντέβαινε στα ρωμαϊκά ήθη και αποτελούσε προσβολή και πρόκληση για τη Ρώμη. Πράγματι ο Αντώνιος είχε παραχωρήσει με διαθήκη του τις ανατολικές ρωμαϊκές επαρχίες στα παιδιά της Κλεοπάτρας, ίσως περισσότερο από φόβο ότι θα έχανε την οικονομική υποστήριξη της Αιγύπτου. Είναι ωστόσο αμφίβολο αν επιθυμούσε και επιδίωκε στ' αλήθεια, όπως διέδιδε ο Οκταβιανός, να υποτάξει τη Ρώμη και τον λαό της στην Ανατολή. Σε κάθε περίπτωση η προπαγάνδα του Οκταβιανού βρήκε στη Ρώμη και στη Σύγκλητο ευήχοα ώτα.

Ο πόλεμος ξεκίνησε το 32 π.Χ. Η Ρώμη και η Ιταλία είχαν δεσμευτεί με όρκο πίστης στον Οκταβιανό ως ηγέτη της Ιταλίας και ολόκληρου του ρωμαϊκού κράτους ότι θα τον στηρίξουν στον πόλεμο εναντίον της Κλεοπάτρας. Γύρω από τους δύο άνδρες είχαν συγκεντρωθεί ιδιαίτερα ισχυρές δυνάμεις. Η αποφασιστική αναμέτρηση έλαβε χώρα στο Άκτιο το 31 π.Χ. Οι ακριβείς συνθήκες της ναυμαχίας δεν είναι γνωστές. Φαίνεται όμως ότι έπαιξε καθοριστικό ρόλο η δυναμική παρουσία του Αγρίππα, που είχε ήδη αποσπάσει από τον Αντώνιο τρία σημαντικά λιμάνια: την Πάτρα, την Κόρινθο και τη Λευκάδα. Γεγονός είναι άλλωστε ότι ο Αντώνιος δεν κατάφερε, όπως σχεδίαζε, να καταστρέψει τον στόλο του Οκταβιανού. Το αποτέλεσμα ήταν ακριβώς το αντίθετο. Μάλιστα ένα μεγάλο μέρος του στρατού του Αντωνίου αυτομόλησε στον αντίπαλο. Ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα κατέφυγαν στην Αίγυπτο, όπου αυτοκτόνησαν, ο πρώτος ενώ ο Οκταβιανός κατευθυνόταν προς την Αλεξάνδρεια, η δεύτερη, όταν πια η Αλεξάνδρεια καταλήφθηκε από τις αντίπαλες ρωμαϊκές δυνάμεις και οι προσπάθειες της βασίλισσας να κερδίσει την εύνοια του νικητή δεν βρήκαν ανταπόκριση (30 π.Χ.).

5. Το τέλος της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας

Μετά τον θάνατο των υπάτων του 43 π.Χ., Ίρτιου και Πάνσα, στη σύγκρουση με τον Αντώνιο, και αφού ο Οκταβιανός είχε στραφεί με τον στρατό του εναντίον της Ρώμης, γίνεται πια φανερό ότι η επαναφορά του παλαιού καθεστώτος στη Ρώμη, η διάσωση δηλαδή του κυρίαρχου πολιτικού ρόλου της Συγκλήτου από τον δεσποτισμό των στρατιωτικών ηγετών, είναι πια αδύνατη. Την ίδια χρονιά θανατώνεται με απόφαση της Τριανδρίας ο Κικέρωνας, ο τελευταίος και θερμότερος υποστηρικτής του παλαιού πολιτεύματος, ο μεγαλύτερος ρήτορας της Ρώμης, ταυτόχρονα πολιτικός και φιλόσοφος. Το 43 π.Χ. θα μπορούσε από αυτή την άποψη να θεωρηθεί ως η χρονιά που ορίζει το τέλος της ρωμαϊκής *res publica*.

Ωστόσο, όταν μετά τη ναυμαχία στο Άκτιο ο Οκταβιανός έμεινε αναμφισβήτητος και μόνος ηγέτης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, δεν εκδήλωσε τη διάθεση να ανατρέψει τις ήδη υπάρχουσες πολιτικές δομές και να συντάξει ένα νέο πολίτευμα, όπως είχε κάνει στο παρελθόν ο θετός του πατέρας. Φαίνεται μάλιστα ότι πίστευε πως έργο του ήταν να αποκαταστήσει την παλιά ρωμαϊκή δόξα, να διασφαλίσει τα προνόμια των Ιταλών και των ρωμαίων πολιτών και να διαφυλάξει την ειρήνη και την τάξη στις επαρχίες. Μάλιστα το 29 π.Χ. διέγραψε από την τάξη των συγκλητικών όσους θεωρούσε ανάξιους αυτού του τίτλου, ώστε να περιχαρακώσει και να διασώσει την παλαιά ρωμαϊκή nobilitas. Παρά ταύτα, στα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής του διατήρησε τις έκτακτες εξουσίες που είχε αναλάβει. Μάλιστα καθιέρωσε ως όνομά του το Imperator Caesar Divi Filius. Κάθε χρόνο έπαιρνε τον τίτλο του υπάτου, του εκλεγμένου όμως από τον λαό, και κυβερνούσε μαζί με έναν συνάρχοντα. Ωστόσο, στη συνεδρίαση της Συγκλήτου στις 13 Ιανουαρίου του 27 π.Χ. ο Οκταβιανός δήλωσε πως παραιτείται από τις έκτακτες εξουσίες και κήρυξε επίσημα την παλινόρθωση του παλαιού καθεστώτος. Η Σύγκλητος όμως επέμεινε να του δοθούν νέες εξουσίες στρατιωτικές και διοικητικές. Έτσι γεννήθηκε η νέα μορφή του ρωμαϊκού πολιτεύματος, η Ηγεμονία, ο principatus. Στην ίδια συνεδρίαση ο Οκταβιανός πήρε και τον τίτλο του Αύγουστου (Augustus, 'Σεβαστός').

Μία εξαιρετικά ταραγμένη περίοδος, που είχε οδηγήσει στην έσχατη δοκιμασία όχι μόνο το πολίτευμα της ρωμαϊκής respublica αλλά και τις σχέσεις των πολιτών με την ίδια την πολιτεία και μεταξύ τους, είχε φτάσει πια στο τέλος της. Στο πρόσωπο του Αύγουστου οι Ρωμαίοι έβλεπαν πια τον pater patriae, τον πατέρα της πατρίδας, τον σωτήρα τους και εγγυητή της ειρήνης και της ασφάλειας μετά από έναν αιώνα ανελέητης αιματοχυσίας και εμφύλιων σπαραγμών.

Εικόνα 1

Η επέκταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από το 300 π.Χ. έως το 70 μ.Χ.

Πληροφοριακό υλικό

Τα ρωμαϊκά δημόσια αξιώματα (οι τακτικοί άρχοντες)

Ρωμαϊκές λαϊκές συνελεύσεις (comitia curiata, comitia centuriata, comitia tributa, concilium plebis)

Tiberius Gracchus

Gaius Gracchus

C. Marius

L. Cornelius Cinna

L. Cornelius Sulla

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Παρουσίαση των πολιτικών/στρατιωτικών γεγονότων της respublica με έμφαση στην περίοδο από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. έως το 31 π.Χ. Όλες οι χρονολογίες είναι π.Χ.

753	ίδρυση της Ρώμης (πιθανή χρονολογία) - πολίτευμα: βασιλεία (regnum)
509/8	ανατροπή του Ταρκύνιου Υπερήφανου, τελευταίου βασιλιά - έναρξη της Respublica Romana
338	Λατινικός πόλεμος - οι Ρωμαίοι γίνονται κύριοι του Λατίου
290	έπειτα από πολέμους με άλλα ιταλικά φύλα οι Ρωμαίοι γίνονται κύριοι σχεδόν όλης της Ιταλίας και στρέφονται στις ελληνικές κτήσεις του Νότου
287	secessio plebis - lex Hortensia: διασφαλίζεται η ισχύς των συνελεύσεων των πληβείων
281-272	πόλεμος κατά του Τάραντα και του Πύρρου, βασιλιά της Ηπείρου, που είχε έρθει ως σύμμαχος των Ιταλιωτών Ελλήνων
264-241	Α΄ Καρχηδονιακός πόλεμος
218-201	Β΄ Καρχηδονιακός πόλεμος
192-190	πόλεμος εναντίον του Αντίοχου Γ΄ της Συρίας
168	μάχη της Πύδνας, νίκη επί του βασιλιά Περσέα της Μακεδονίας
149-146	Γ΄ Καρχηδονιακός πόλεμος
146	καταστροφή της Κορίνθου και της Καρχηδόνας
133	ο Άτταλος Γ΄ κληροδοτεί το βασίλειο της Περγάμου στη Ρώμη
133	δημαρχία του Τιβέριου Σεμπρώνιου Γράκχου
123-122	ο Γάιος Σεμπρώνιος Γράκχος δήμαρχος
111-105	Ιουγουρθικός πόλεμος
107, 104-100	υπατείες του Γάιου Μάριου
103, 100	ο Λ. Απουλήμιος Σατουρνίνος δήμαρχος
91	δημαρχία του Λίβιου Δρούσου
90-88	Συμμαχικός ή Ιταλικός πόλεμος
89-85	Α΄ Μιθριδατικός πόλεμος (υπό τον Σύλλα)
88	ο Σύλλας βαδίζει με στρατό εναντίον της Ρώμης, όταν ο δήμαρχος Π. Σουλπίκιος Ρούφος προτείνει να αφαιρεθεί από εκείνον και να δοθεί στον Μάριο η ηγεσία του πολέμου κατά του Μιθριδάτη
87-84	dominatio Cinnae: ο μαριανός Λ. Κορνήλιος Κίννας κυριαρχεί διά της τρομοκρατίας στη Ρώμη
86	θάνατος του Μάριου λίγο μετά την έναρξη της 7ης υπατείας του
83	ο Σύλλας επιστρέφει στην Ιταλία
82-79	δικτατορία του Σύλλα (πεθαίνει το 78)

74-63	Β' Μιθριδατικός πόλεμος
73-71	εξέγερση των δούλων υπό τον Σπάρτακο
71	ο Μ. Λικίνιος Κράσσοσ συντρίβει την εξέγερση των δούλων - ο Γναίος Πομπήιος Μάγνος επιστρέφει από την Ισπανία νικητής επί του Σερτώριου
70	πρώτη υπατεία των Πομπήιου και Κράσσου
67	ο Πομπήιος εξαλείφει τον κίνδυνο από τους πειρατές
66-63	ο Πομπήιος αναλαμβάνει την ηγεσία του πολέμου κατά του Μιθριδάτη και ισχυροποιεί τη ρωμαϊκή κυριαρχία στην Ανατολή
63	υπατεία του Μ. Τούλλιου Κικέρωνα - συνωμοσία του Κατιλίνα
62	ο Πομπήιος επιστρέφει πανίσχυρος και πάμπλουτος από την Ανατολή - το σκάνδαλο του Π. Κλώδιου Πούλχερ στην εορτή της Bona Dea
60	πρώτη Τριανδρία (Καίσαρ - Πομπήιος - Κράσσοσ)
59	πρώτη υπατεία του Γ. Ιούλιου Καίσαρα
58	δημαρχία του Κλώδιου - εξορίζεται ο Κικέρων
58-51	κατάκτηση της Γαλατίας από τον Ιούλιο Καίσαρα
56	συμφωνία της Λούκα για ανανέωση της Τριανδρίας
55	δεύτερη υπατεία των Πομπήιου και Κράσσου
53	πανωλεθρία και θάνατος του Κράσσου στις Κάρρες
52	δολοφονία του Κλώδιου από τον Μίλωνα - ο Πομπήιος ύπατος sine collega
51-49	ρήξη μεταξύ Πομπήιου και Καίσαρα, η Σύγκλητος σκληραίνει τη στάση της εναντίον του Καίσαρα
49	ο Καίσαρ διαβαίνει τον Ρουβίκωνα - έναρξη του εμφύλιου πολέμου εναντίον του Πομπήιου και της Συγκλήτου
48	μάχη στα Φάρσαλα - δολοφονία του Πομπήιου στην Αλεξάνδρεια
47	Αλεξανδρινός πόλεμος
46	μάχη στη Θάψο (αφρικανικός πόλεμος)
45	μάχη στη Μούνδα, πλήρης επικράτηση του Καίσαρα εναντίον των συγκλητικών - ο Καίσαρ dictator perpetuus
44	δολοφονία του Καίσαρα
43	δεύτερη Τριανδρία (Οκταβιανός - Αντώνιος - Λέπιδος), τρομοκρατία και προγραφές - δολοφονία του Κικέρωνα
42	μάχη στους Φιλίππους: οι Οκταβιανός και Αντώνιος επικρατούν επί των συνωμοτών Βρούτου και Κάσσιου
40	συμφωνία του Βρεντεσίου: ο Αντώνιος παίρνει το ανατολικό και ο Οκταβιανός το δυτικό τμήμα του ρωμαϊκού κράτους
37	Οκταβιανός και Αντώνιος στον Τάραντα ανανεώνουν τη συμμαχία τους
36	ο Αντώνιος ανακοινώνει τον γάμο του με την Κλεοπάτρα - οριστική ρήξη με τον Οκταβιανό
31	ναυμαχία στο Άκτιο - οριστική επικράτηση του Οκταβιανού
27	ο Οκταβιανός, που ονομάζεται πλέον Imperator Caesar Divi Filius, παίρνει από τη Σύγκλητο τον τίτλο Augustus (Αύγουστος, 'Σεβαστός') με τον οποίο έμεινε γνωστός - είναι ο πρώτος Αυτοκράτορας της Ρώμης που πλέον εισέρχεται στην τρίτη φάση της πολιτειακής ιστορίας της, τον principatus (αυτοκρατορική περίοδος)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alföldy Géza, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Κοινωνίας*, μτφρ. Άγγελος Χανιώτης, γ' έκδοση με βιβλιογραφικό επίμετρο, Αθήνα 2002 (τίτλος πρωτοτύπου: *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1984).
- Bellen Heinz, *Grundzüge der römischen Geschichte. Erster Teil: Von der Königszeit bis zum Übergang der Republik in den Prinzipat*, Darmstadt 1994.
- CAH 9 = Crook J. A., Andrew Lintott, Elizabeth Rawson (επιμ.), *The Cambridge Ancient History*. Second Edition. Vol. IX. *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.*, Κέμπριτζ 1994.
- Canfora Luciano, *Ιούλιος Καίσαρας. Ο δημοκρατικός δικτάτορας*, μτφρ. Γ. Κασαπίδης, Αθήνα 2005 (τίτλος πρωτοτύπου: *Giulio Cesare. Il dittatore democratico*, Ρώμη, Μπάρι 1999).
- Eck Werner, *Η εποχή του Αυγούστου*, μτφρ., επιμ. Α. Ν. Μιχαλόπουλος, Αθήνα 2014 (τίτλος πρωτοτύπου: *Augustus und seine Zeit*, Μόναχο 1998).
- Jehne Martin, *Caesar*, Μόναχο 2004³ (1997¹).
- Krefeld Heinrich (επιμ.), *Res Romanae. Begleitbuch für lateinische Lektüre*. Ausgabe 2008. Unter Mitwirkung von P. Funke, H.J. Gehrke, D. Liebs, B. Rudnick, E. Schirok, L. Schumacher, H. Vester, H. Wiegartz, E. Zwölfer, Βερολίνο 2009² (2008¹).
- Mackay Christopher S., *Αρχαία Ρώμη. Στρατιωτική και πολιτική ιστορία*, μτφρ. Δ. Ζάννη, επιμ. Ιω. Ξυδόπουλος, Αθήνα 2007 (τίτλος πρωτοτύπου: *Ancient Rome. A Military and Political History*, Κέμπριτζ 2004).
- Rostovtzeff Michael Ivanovitch, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, μτφρ. Β. Κάλφογλου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1984 (τίτλος πρωτοτύπου: *A History of the Ancient World. Vol. II: Rome, second corrected impression*, 1928. Translated from the Russian by I. D. Duff, Elias J. Bickerman, Οξφόρδη 1960).
- Swain / Davies = Swain Hilary / Mark Everson Davies, *Aspects of Roman History, 82 BC – AD 14. A source-based approach*, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2010.